

สถานการณ์ปัญหาและการพัฒนาระบบความรู้วิทยาศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทย

วันที่รับบทความ: 31 มีนาคม 2569 / วันที่แก้ไขบทความ: 5 กรกฎาคม 2569 / วันที่ตอบรับบทความ: 4 สิงหาคม 2569

พิรธรอง งามสุด

เสริมศิริ นิลดำ*

โสภาค พาณิชพาพิบูล

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งทำความเข้าใจระบบความรู้ด้านการสื่อสารในบริบทของการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของการอุดมศึกษาไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาและสถานะของระบบบริหารจัดการความรู้ โครงสร้างความรู้ และนิเวศความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทย ควบคู่กับการพัฒนาแนวทางการยกระดับระบบดังกล่าวโดยการมีส่วนร่วมของประชาคมวิชาการ การวิจัยใช้ระเบียบวิธีแบบผสมผสาน ประกอบด้วยการวิเคราะห์เอกสารผลงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ด้านนิเทศศาสตร์ และการสนทนากลุ่มกับผู้ให้ข้อมูลจากมหาวิทยาลัย 3 กลุ่ม ได้แก่ มหาวิทยาลัยวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ และมหาวิทยาลัยเอกชน ผลการศึกษาพบว่า ระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนของประเทศไทย ประกอบด้วย 3 มิติหลัก ได้แก่ โครงสร้างความรู้ ระบบนิเวศความรู้ และระบบบริหารจัดการความรู้ โดยโครงสร้างความรู้มีลักษณะเป็นสหวิทยาการและมีความกระจัดกระจาย พร้อมทั้งมีความแตกต่างตามบริบทของสถาบันอุดมศึกษาในด้านผู้ผลิตองค์ความรู้ ทิศทางการวิจัย และแหล่งทุนสนับสนุน ขณะเดียวกัน ระบบนิเวศความรู้ยังขาดการเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ และระบบบริหารจัดการความรู้มีข้อจำกัดด้านกลไกสนับสนุนและการเข้าถึงทรัพยากร นอกจากนี้ ยังพบว่าการเผยแพร่ผลงานส่วนใหญ่อยู่ในระดับประเทศ ขณะที่ผลงานในระดับนานาชาติยังมีสัดส่วนต่ำ ข้อเสนอเชิงนโยบายมุ่งเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านความรู้ระดับชาติ การปรับกลไกแหล่งทุนให้สอดคล้องกับศาสตร์การสื่อสาร การพัฒนาระบบสนับสนุนการวิจัย และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของนิเทศศาสตร์ในฐานะวิทยานิยม เพื่อยกระดับระบบความรู้ด้านการสื่อสารของประเทศไทยให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

คำสำคัญ: ระบบความรู้, โครงสร้างความรู้, นิเทศศาสตร์, วารสารศาสตร์, การสื่อสารมวลชน

พิรธรอง งามสุด (Ph.D, Simon Fraser University, 2000) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์และกรรมการกิจการกระจายเสียง กิจการโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ (กสทช.) เสริมศิริ นิลดำ (นศ.ด.จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์สาขานิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย และโสภาค พาณิชพาพิบูล (นศ.ด. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

บทความนี้ดำเนินการภายใต้โครงการจัดทำสมุดปกขาวข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อการยกระดับระบบบริหารจัดการความรู้และการปรับปรุงโครงสร้างความรู้ทางสังคมศาสตร์ของประเทศไทย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*Corresponding Author's E-mail: aj_sermsiri@yahoo.com

The State and Development of the Knowledge System in Communication Arts, Journalism, and Mass Communication in Thailand

Received: March 31, 2026 / Received in revised form: July 5, 2026 / Accepted: August 4, 2026

Pirongrong Ramasoota
*Sernsiri Nindum**
Sopark Panichpapiboon

Abstract

This study aims to understand the communication knowledge system within the context of structural transformations in Thai higher education. The objectives are to examine the challenges and current status of knowledge management systems, knowledge structures, and knowledge ecosystems in communication, journalism, and mass communication in Thailand, as well as to develop guidelines for enhancing these systems through the participation of the academic community. A mixed-methods approach was employed, including document analysis of research outputs and theses in communication studies and focus group discussions with participants from three types of higher education institutions: research universities, Rajabhat universities, and private universities. The findings reveal that the communication knowledge system in Thailand comprises three main dimensions: knowledge structure, knowledge ecosystem, and knowledge management system. The knowledge structure is characterized by interdisciplinarity and fragmentation, with variations across institutional contexts in terms of knowledge producers, research directions, and funding sources. Meanwhile, the knowledge ecosystem lacks systematic integration, and knowledge management systems face limitations in support mechanisms and resource accessibility. In addition, most research outputs are published at the national level, while international publications remain limited. Policy recommendations emphasize the development of a national-level knowledge infrastructure, the reform of funding mechanisms to better align with communication studies, the strengthening of institutional research support systems, and the consolidation of communication studies as a distinct academic discipline in order to enhance the coherence, impact, and sustainability of Thailand's communication knowledge system.

Keywords: Knowledge system, Knowledge structure, Communication Arts, Journalism, Mass Communication

Pirongrong Ramasoota (Ph.D. in Communication, Simon Fraser University, 2000) is a Professor and a Commissioner of the National Broadcasting and Telecommunications Commission (NBTC). Sernsiri Nindum (Ph.D. in Communication Arts, Chulalongkorn University, 2007) is an Associate Professor of Communication Arts at Chiang Rai Rajabhat University. Sopark Panichpapiboon (Ph.D. in Communication Arts, Chulalongkorn University, 2014) is currently the Dean of the School of Communication Arts, University of the Thai Chamber of Commerce.

This article was developed as part of the project entitled “The White Paper on Policy Recommendations for Enhancing Knowledge Management Systems and Improving the Structure of Social Science Knowledge in Thailand,” undertaken by the Chulalongkorn University Social Research Institute. Bangkok, Thailand.

*Corresponding Author's E-mail: aj_sernsiri@yahoo.com

บทนำ

การจัดตั้งกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (อว.) และสำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.) นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของโครงสร้างการบริหารจัดการองค์ความรู้ของประเทศไทย โดยได้ขยายกรอบการสนับสนุนจากเดิมที่มุ่งเน้นวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ไปสู่สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ (สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ม.ป.ป.) อันสะท้อนความพยายามในการพัฒนา “ระบบความรู้เชิงบูรณาการ” ที่สอดคล้องกับพลวัตของสังคมร่วมสมัย อย่างไรก็ตาม ความท้าทายสำคัญมิได้อยู่เพียงการขยายขอบเขตการสนับสนุน หากแต่อยู่ที่การสร้างกลไกเชิงระบบที่สามารถหล่อเลี้ยงความเข้มแข็งทางวิชาการของศาสตร์เหล่านี้ให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืนและมีทิศทาง

ในบริบทของประเทศไทย สาขาวิทยาศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนยังคงเผชิญกับข้อจำกัดเชิงโครงสร้างขององค์ความรู้ กล่าวคือ เป็นศาสตร์ที่มีรากฐานแบบสหวิทยาการซึ่งหล่อหลอมจากหลายสาขา ทั้งจิตวิทยา สังคมวิทยา รัฐศาสตร์ และวัฒนธรรมศึกษา ประกอบกับความหลากหลายของกระบวนทัศน์ทางวิชาการ ส่งผลให้การพัฒน่องค์ความรู้มีความหลากหลายและกระจายตัวตามสาขาย่อย กระบวนทัศน์ และบริบทของสถาบัน ยังไม่สามารถก่อรูปเป็น “แกนกลางขององค์ความรู้” ได้อย่างชัดเจน แม้ในช่วงที่ผ่านมาความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดิจิทัลและการขยายตัวของหลักสูตรในระดับอุดมศึกษาจะทำให้ศาสตร์การสื่อสารเติบโตอย่างรวดเร็วทั้งในเชิงปริมาณของสถาบันและบัณฑิต แต่การพัฒนาเชิงคุณภาพขององค์ความรู้ในภาพรวมยังไม่ปรากฏทิศทางที่ชัดเจนเทียบเท่าสาขาอื่นในกลุ่มสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ขณะเดียวกัน สังคมร่วมสมัยได้ยกระดับความคาดหวังต่อศาสตร์การสื่อสารให้มีบทบาทเชิงยุทธศาสตร์มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในประเด็นการสื่อสารความเสี่ยง การสื่อสารในภาวะวิกฤติ และการจัดการข้อมูลข่าวสารในยุคดิจิทัล ซึ่งล้วนเป็นกลไกสำคัญในการรับมือกับความท้าทายของประเทศ

ทั้งในมิติทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของศาสตร์การสื่อสารในการตอบสนองต่อความคาดหวังดังกล่าว ยังคงขึ้นอยู่กับ “ความเข้มแข็งของระบบความรู้” ที่รองรับอยู่เบื้องหลัง

เมื่อพิจารณาในเชิงโครงสร้าง พบว่า การผลิตและพัฒน่องค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทย กระจายตัวอยู่ในสถาบันอุดมศึกษาที่มีลักษณะและพันธกิจแตกต่างกัน ได้แก่ มหาวิทยาลัยวิจัย มหาวิทยาลัยเอกชน และมหาวิทยาลัยราชภัฏ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีเงื่อนไขเชิงสถาบัน นโยบาย และทรัพยากรที่แตกต่างกัน อันส่งผลต่อรูปแบบการผลิตความรู้ ทิศทางการวิจัย และคุณภาพของผลงานทางวิชาการอย่างมีนัยสำคัญ ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึง “โครงสร้างความรู้ที่ไม่เป็นเนื้อเดียว” และเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ต้องทำความเข้าใจเพื่อการยกระดับความเข้มแข็งของสาขาในระยะยาว

นอกจากนี้ การขับเคลื่อนองค์ความรู้มิได้เกิดขึ้นจากผู้ผลิตความรู้เพียงฝ่ายเดียว หากแต่เป็นผลลัพธ์ของ “ระบบนิเวศความรู้” ที่ประกอบด้วยผู้ผลิต ผู้ใช้ประโยชน์ และปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ เช่น นโยบายรัฐ แหล่งทุน เทคโนโลยี และการแข่งขันเชิงสถาบัน หากกระบวนนิเวศดังกล่าวขาดการเชื่อมโยงหรือการบูรณาการที่มีประสิทธิภาพ ย่อมนำไปสู่ข้อจำกัดในการพัฒน่องค์ความรู้เชิงลึกและการนำไปใช้ประโยชน์ในระดับนโยบายและสังคม ในทางตรงกันข้าม ระบบบริหารจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพจะมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางการวิจัย สนับสนุนการเข้าถึงทรัพยากร และส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ได้อย่างเป็นรูปธรรม

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการกล่าวถึงประเด็นดังกล่าวในเชิงแนวคิดและนโยบายอย่างต่อเนื่อง แต่ยังขาดงานศึกษาที่วิเคราะห์ “สถานะเชิงระบบ” ขององค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทยอย่างบูรณาการ ทั้งในมิติของโครงสร้างความรู้ ระบบบริหารจัดการความรู้ และระบบนิเวศความรู้ อันเป็นช่องว่างสำคัญทางวิชาการที่จำเป็นต้องได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบ

ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงมุ่งสำรวจและวิเคราะห์สถานการณ์ ปัญหาและสถานะของระบบบริหารจัดการความรู้ โครงสร้าง ความรู้ และนิเวศความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทย พร้อมทั้งพัฒนาและนำเสนอ แนวทางการยกระดับระบบดังกล่าวโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของ ประชาคมวิชาการ เพื่อสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนขององค์ ความรู้ด้านการสื่อสารในประเทศไทย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อสำรวจและวิเคราะห์สถานการณ์ ปัญหาและ สถานะของระบบบริหารจัดการความรู้ โครงสร้างความรู้ และ นิเวศความรู้ ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการ สื่อสารมวลชนในประเทศไทย
2. เพื่อพัฒนาและนำเสนอแนวทางการยกระดับระบบ บริหารจัดการความรู้และการปรับปรุงโครงสร้างความรู้ด้าน นิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศ ไทยโดยการมีส่วนร่วมของประชาคมวิชาการ

กรอบแนวคิดหลักและขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้กรอบแนวคิดจากทฤษฎี Structuration (Giddens, 1984) เพื่ออธิบายพลวัตความสัมพันธ์ระหว่าง “โครงสร้าง” และ “ผู้กระทำการ” ในกระบวนการผลิตและ พัฒนาองค์ความรู้ โดยมองว่าโครงสร้างทางสถาบัน นโยบาย และระบบทุน ทำหน้าที่ทั้งเป็นข้อจำกัดและเงื่อนไขที่กำหนด ทิศทางการสร้างความรู้ ขณะเดียวกัน นักวิชาการและ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในฐานะผู้กระทำการ ก็มีบทบาทในการ ประกอบสร้าง ปรับเปลี่ยน และต่อรองโครงสร้างดังกล่าวผ่าน การปฏิบัติการทางวิชาการและสถาบันอย่างต่อเนื่อง

ควบคู่กันนี้ งานวิจัยยังอาศัยมุมมองเศรษฐศาสตร์ การเมืองของการสื่อสาร (Mosco, 2015) เพื่อวิเคราะห์ โครงสร้างอำนาจและการจัดสรรทรัพยากรที่ส่งผลต่อการผลิต องค์ความรู้ โดยให้ความสำคัญกับบทบาทของแหล่งทุน นโยบายรัฐ กลไกการประเมินผลงาน และการแข่งขันเชิง สถาบัน ซึ่งล้วนมีอิทธิพลต่อการกำหนดวาระการวิจัย

(research agenda) การกระจายตัวของสาขาย่อย และลักษณะ ขององค์ความรู้ที่ถูกผลิตขึ้นในระบบ

ภายใต้กรอบแนวคิดดังกล่าว การวิเคราะห์ในงานวิจัย นี้จึงแบ่งออกเป็น 3 มิติหลักที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การ วิจัย ได้แก่ 1) โครงสร้างความรู้ ซึ่งพิจารณาถึงรูปแบบ ประเด็น และทิศทางขององค์ความรู้ที่ถูกผลิตในระบบ 2) ระบบนิเวศ ความรู้ ซึ่งครอบคลุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ความสัมพันธ์ และปัจจัย แวดล้อมที่ส่งผลต่อการสร้างและใช้ประโยชน์จากความรู้ และ 3) ระบบบริหารจัดการความรู้ ซึ่งเน้นกลไกเชิงสถาบันที่ เกี่ยวข้องกับการกำหนดทิศทาง การสนับสนุน และการ ประเมินผลงานวิจัย ทั้งสามมิติดังกล่าวถูกนำมาวิเคราะห์ร่วมกัน ในลักษณะเชิงระบบ (systemic analysis) เพื่อทำความเข้าใจทั้ง “โครงสร้างที่กำหนดการกระทำ” และ “การกระทำที่ย้อนกลับ ไปสร้างและปรับเปลี่ยนโครงสร้าง” ตามแนวคิดของทฤษฎี Structuration

ในด้านขอบเขตการวิจัย งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาระบบ ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชน ในประเทศไทย โดยเปรียบเทียบระหว่างสถาบันอุดมศึกษา 3 กลุ่ม ได้แก่ มหาวิทยาลัยวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ และ มหาวิทยาลัยเอกชน ซึ่งมีความแตกต่างกันในด้านพันธกิจ ทรัพยากร และเงื่อนไขเชิงสถาบัน อันส่งผลต่อรูปแบบการผลิต องค์ความรู้และทิศทางการพัฒนาทางวิชาการ การเปรียบเทียบ ดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนความแตกต่างเชิงโครงสร้าง และพลวัตของระบบความรู้ในแต่ละบริบท และนำไปสู่การ สังเคราะห์ภาพรวมของระบบความรู้ในระดับประเทศ

การทบทวนเอกสาร

การศึกษาระบบความรู้ในสาขานิเทศศาสตร์ วารสาร ศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนสามารถดำเนินการได้หลาย แนวทาง ตั้งแต่การวิเคราะห์อภิमान การวิเคราะห์เครือข่ายการ อ้างอิง การวิเคราะห์แนวโน้มหัวข้อวิจัย ไปจนถึงการวิเคราะห์ เอกสารเชิงเนื้อหา อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้มิได้มุ่งวัดขนาด อิทธิพลของผลการวิจัยหรือวิเคราะห์เครือข่ายการอ้างอิง หาก มุ่งสำรวจลักษณะการผลิตองค์ความรู้ในบริบทของสถาบัน

อุดมศึกษาไทย จึงเลือกใช้การวิเคราะห์เอกสารร่วมกับการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงปริมาณ เพื่อจำแนกประเด็นวิจัย แหล่งทุน รูปแบบการเผยแพร่ และลักษณะขององค์ความรู้ ก่อนนำผลไปสังเคราะห์ร่วมกับข้อมูลการสนทนากลุ่ม เพื่ออธิบายเงื่อนไขเชิงสถาบัน ระบบนิเวศความรู้ และข้อจำกัดของระบบบริหารจัดการความรู้ในสาขาวิชา

ในบริบทดังกล่าว การวิเคราะห์อภิमानนับเป็นแนวทางสำคัญที่ช่วยให้สามารถมองเห็นโครงสร้างขององค์ความรู้ พัฒนาการของความรู้ และแนวโน้มหรือทิศทางการศึกษาวิจัย รวมถึงการระบุประเด็นที่เป็นจุดเน้นและช่องว่างขององค์ความรู้ในสาขาวิชาได้อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องระบุว่า การวิเคราะห์อภิमानเชิงปริมาณสามารถแบ่งออกเป็น 2 แนวทางหลัก ได้แก่ 1) การวิเคราะห์แนวโน้มประเด็นการวิจัย (topical trend analysis) เพื่อวัดความสนใจเชิงวิชาการที่มีต่อประเด็น/หัวข้อที่ปรากฏในแหล่งความรู้ในสาขาวิชา เช่น วิเคราะห์ประเด็นการวิจัยจากวารสารเชิงวิชาการ ในฐานะข้อมูลระดับต่าง ๆ ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงปริมาณ (quantitative content analysis¹) และ 2) การวิเคราะห์การอ้างอิงและเครือข่ายความรู้ (citation and network analysis) ซึ่งใช้ข้อมูลการอ้างอิงเพื่อตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างงานวิจัย และระบุ “กลุ่มความสนใจ” (research clusters) ในสาขาวิชา โดยสามารถสะท้อนถึงความนิยมของประเด็นวิจัยและโครงสร้างขององค์ความรู้ในระดับที่ลึกซึ้ง ทั้งสองแนวทางสามารถนำมาใช้ร่วมกันเพื่อให้เห็นภาพรวมของโครงสร้างและพลวัตขององค์ความรู้ในสาขาการสื่อสารได้อย่างเป็นระบบ

การศึกษาที่ผ่านมาในสาขาวิชาด้านการสื่อสารที่ใช้แนวทางการวิเคราะห์แนวโน้มของประเด็นการวิจัย (topical trend analysis) ส่วนใหญ่มักมุ่งเน้นการสำรวจในระดับสาขา

ย่อยหรือประเด็นเฉพาะด้าน โดยจำกัดขอบเขตอยู่ภายในอาณัติบริเวณของสาขาการสื่อสารบางแขนง เช่น การสื่อสารมวลชน ผลกระทบของสื่อ การสื่อสารในภาวะวิกฤติ การประชาสัมพันธ์ สื่อใหม่ และการศึกษาอินเทอร์เน็ต (Chan & Grill, 2020) ซึ่งแม้จะช่วยให้เห็นพัฒนาการเชิงลึกขององค์ความรู้ในแต่ละสาขาย่อย แต่ยังมีข้อจำกัดในการสะท้อน “ภาพรวมเชิงโครงสร้าง” ขององค์ความรู้ในระดับสาขาวิชาการสื่อสารทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม ยังมีงานศึกษาบางส่วนที่ขยายขอบเขตการวิเคราะห์ไปสู่ระดับที่ครอบคลุมมากขึ้น เช่น งานของ Elisabeth Günther และ Emese Domahidi (2017) ซึ่งใช้เทคนิคการประมวลผลภาษาธรรมชาติ (NLP) ด้วยอัลกอริทึม² วิเคราะห์บทความย่อยบทความวิจัยจำนวน 15,172 ชิ้น จากวารสารด้านการสื่อสาร 19 รายชื่อในช่วง 80 ปี และสังเคราะห์เป็น 15 กลุ่มหัวข้อหลัก (ตารางที่ 1) ซึ่งสะท้อนความหลากหลายและการขยายตัวขององค์ความรู้ในสาขาอย่างเป็นระบบ ผลการศึกษาชี้ว่า พัฒนาการขององค์ความรู้มีความสัมพันธ์กับ 1) ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และ 2) การพัฒนาเชิงสถาบัน เช่น การเกิดวารสารใหม่เพื่อรองรับประเด็นวิจัยที่เกิดขึ้นจากเทคโนโลยีสื่อใหม่ อาทิ วารสาร New Media & Society และ Journal of Computer-Mediated Communication ขณะเดียวกัน งานวิจัยด้านการสื่อสารผ่านคอมพิวเตอร์ (CMC) มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญและกลายเป็นแกนสำคัญขององค์ความรู้ร่วมสมัย ซึ่งสะท้อนการเปลี่ยนผ่านจากสื่อดั้งเดิมสู่บริบทดิจิทัล

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการศึกษาดังกล่าวจะสามารถอธิบายพัฒนาการและโครงสร้างขององค์ความรู้ในระดับนานาชาติได้อย่างเป็นระบบ แต่ยังมีข้อจำกัดสำคัญ คือ การวิเคราะห์ส่วนใหญ่ยังมุ่งเน้นในระดับ “หัวข้อวิจัย” หรือ “สาขาย่อย” โดยยังขาดการพิจารณาองค์ความรู้ในลักษณะ “ระบบ

¹ การวิเคราะห์เนื้อหาเชิงปริมาณในที่นี้ หมายถึง การวิเคราะห์เนื้อหาด้วยคอมพิวเตอร์โดยใช้วิธีการประมวลผลภาษาธรรมชาติ (natural language processing) เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาที่ปรากฏในบทคัดย่อ (abstract) ของงานวิจัย

² แนวทางการสำรวจหัวข้อ/ประเด็นการวิจัยโดยอาศัยอัลกอริทึมเรียนรู้และประมวลข้อมูลประเภทข้อความ (NLP) ที่ได้รับการยอมรับในแวดวงวิชาการ คือ topic modeling

ความรู้” ที่เชื่อมโยงกับบริบทเชิงสถาบัน นโยบาย และกลไก การผลิตองค์ความรู้ในระดับประเทศ ดังนั้น การศึกษาระบบ ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชน

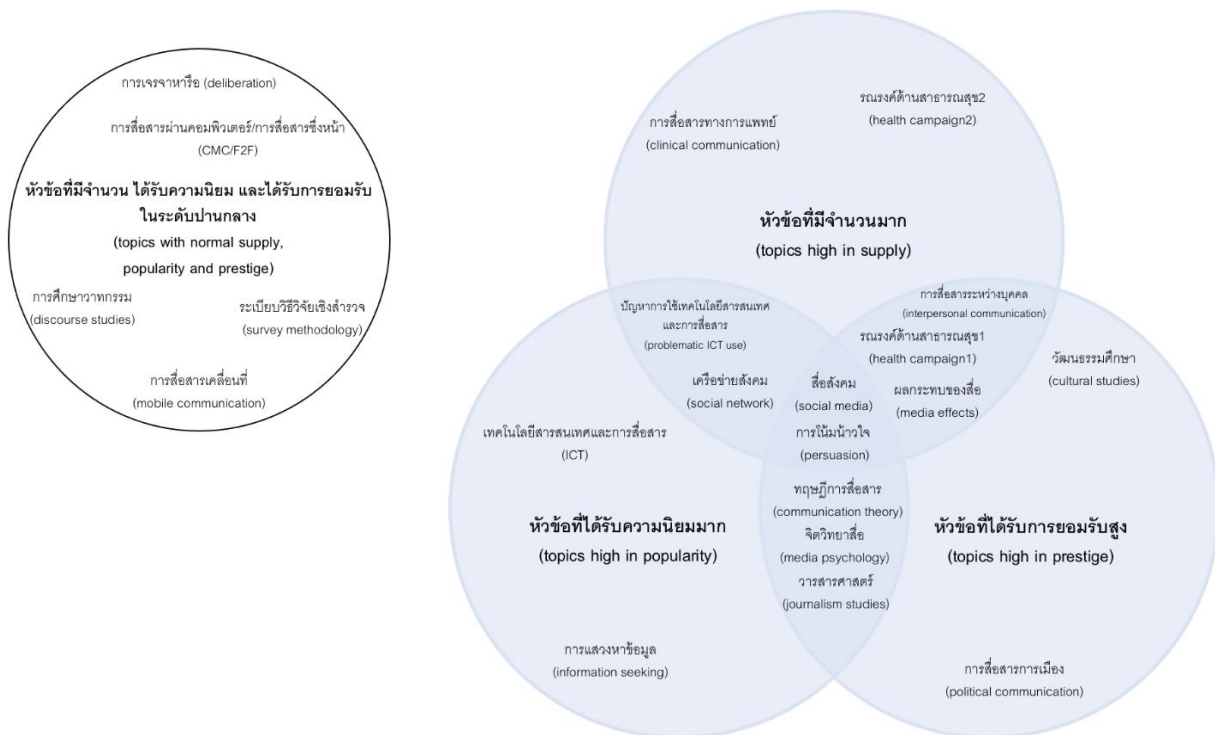
ในบริบทของประเทศไทย ซึ่งมีโครงสร้างสถาบันและเงื่อนไขเชิง นโยบายที่แตกต่าง จึงมีความจำเป็นเพื่อเติมเต็มช่องว่าง ดังกล่าวในทางวิชาการ

ตารางที่ 1 สรุปหัวข้อหลักงานวิจัยด้านการสื่อสารในวารสารวิชาการด้านการสื่อสารในช่วง 1935-2015

อันดับ	จำนวน	หัวข้อ/ประเด็น
1	1,647	การศึกษา (Education)
2	1,449	การตลาดและประชาสัมพันธ์ (Marketing and PR)
3	1,106	การใช้สื่อ (Media use)
4	793	การวิจัยเชิงเปรียบเทียบและภาพเหมารวม (Comparative research and media stereotypes)
5	750	สุขภาพ (Health)
6	692	สื่อใหม่ (New media)
7	661	การวิจัยด้วยการสำรวจและการสัมภาษณ์ (Survey and interview research)
8	631	สื่อ ความรุนแรง และผลกระทบ (Media violence and media effects)
9	589	ศาสนา (Religion)
10	551	ครอบครัวและการพัฒนา (Family and development)
11	526	เยาวชนที่มีความเสี่ยง (Youth at risk)
12	509	ความเชื่อมั่น ความเป็นส่วนตัว และความน่าเชื่อถือ (Trust, privacy, and credibility)
13	425	ภาษา (Language)
14	287	ความสัมพันธ์ (Relationships)
15	223	ความขัดแย้งและวิกฤต (Crisis and conflict)

ในลักษณะใกล้เคียงกัน Chan และ Grill (2020) ใช้ การวิเคราะห์เครือข่ายการอ้างอิง (citation network analysis) จากบทความในวารสารด้านการสื่อสาร 18 รายชื่อ (ค.ศ. 2000–2017) ผลการศึกษาจำแนกได้เป็น 40 กลุ่มหัวข้อหลัก (แผนภาพที่ 1) ซึ่งสะท้อนการขยายตัวและความหลากหลาย ขององค์ความรู้ในสาขาอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งกลุ่มสื่อและ เทคโนโลยีดิจิทัล (เช่น สื่อสังคมและ CMC) กลุ่มเนื้อหาและ

ผลกระทบของสื่อ รวมถึงการสื่อสารเฉพาะด้าน เช่น สุขภาพ การเมือง และองค์กร ขณะเดียวกัน ยังปรากฏแนวโน้มของ การบูรณาการข้ามสาขาอย่างเด่นชัด ทั้งด้านวัฒนธรรม เพศ ภาษา และการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม ควบคู่กับการพัฒนา ระเบียบวิธีวิจัยและทฤษฎี ซึ่งสะท้อนการเปลี่ยนผ่านของ ศาสตร์การสื่อสารสู่ความเป็นสหวิทยาการที่ซับซ้อนและ เชื่อมโยงกับบริบทสังคมร่วมสมัยมากยิ่งขึ้น

แผนภาพที่ 1 ระดับความนิยมต่อหัวข้อ/ประเด็นวิจัย (Chan & Grill, 2020)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่างานศึกษาดังกล่าวจะช่วยให้เห็นภาพโครงสร้างและพลวัตขององค์ความรู้ในระดับนานาชาติได้อย่างชัดเจน แต่ยังคงมีข้อจำกัดในแง่ของการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง “โครงสร้างองค์ความรู้” กับ “เงื่อนไขเชิงสถาบันและนโยบาย” ที่กำกับการผลิตองค์ความรู้ในแต่ละบริบท โดยเฉพาะในระดับประเทศ ดังนั้น การศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์ระบบความรู้ในลักษณะเชิงระบบ ซึ่งครอบคลุมทั้งโครงสร้างความรู้ ระบบนิเวศ และกลไกการบริหารจัดการความรู้ จึงมีความจำเป็นในการทำความเข้าใจพลวัตของศาสตร์การสื่อสารในบริบทเฉพาะ เช่น ประเทศไทย

ทั้งนี้ จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น สามารถสังเคราะห์ “โครงสร้างขององค์ความรู้” (knowledge structure) ในสาขาการสื่อสารได้อย่างเป็นระบบ ครอบคลุมหลายระดับตั้งแต่ปัจเจก กลุ่ม องค์กร จนถึงสังคม รวมถึงสาขาเฉพาะ เช่น วารสารศาสตร์ การสื่อสารการเมือง สุขภาพ และการพัฒนา โดยโครงสร้างดังกล่าวสะท้อนการขยายตัวของงานวิจัยสู่บริบทสังคมร่วมสมัย โดยเฉพาะเทคโนโลยีดิจิทัลและ

พฤติกรรมสื่อสารออนไลน์ ซึ่งบ่งชี้ถึงการเปลี่ยนผ่านของศาสตร์การสื่อสารสู่ความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังครอบคลุมมิติกระบวนการและผลกระทบของการสื่อสาร ตลอดจนประเด็นทางสังคมและวัฒนธรรม และมีมิติด้านทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัย ซึ่งสะท้อนลักษณะของศาสตร์การสื่อสารในฐานะ “สหวิทยาการ” (interdisciplinary field) ที่เชื่อมโยงองค์ความรู้จากหลายศาสตร์เข้าด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม แม้กรอบหมวดหมู่ดังกล่าวจะช่วยให้เห็นภาพรวมขององค์ความรู้ในสาขาการสื่อสารได้อย่างครอบคลุม แต่ยังมีข้อจำกัดในแง่ของการอธิบายความสัมพันธ์เชิงระบบระหว่างประเด็นวิจัย โครงสร้างสถาบัน และกลไกการผลิตองค์ความรู้ในบริบทเฉพาะ ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงนำกรอบหมวดหมู่ดังกล่าวมาใช้เป็นฐานในการพัฒนาเครื่องมือเก็บข้อมูล และขยายการวิเคราะห์ไปสู่ระดับ “ระบบความรู้” ที่ครอบคลุมทั้งโครงสร้างความรู้ ระบบนิเวศความรู้ และระบบบริหารจัดการความรู้ในบริบทของประเทศไทย

ความเป็นวิทยวินัยและการก่อรูปองค์ความรู้ของศาสตร์ การสื่อสารในบริบทสากล

แม้ศาสตร์การสื่อสารจะมีลักษณะเป็นสหวิทยาการ และเชื่อมโยงกับจิตวิทยา สังคมวิทยา รัฐศาสตร์ ภาษาศาสตร์ และวัฒนธรรมศึกษา แต่ความเป็นสหวิทยาการมิได้หมายความว่าศาสตร์การสื่อสารขาดสถานะความเป็นวิทยวินัย หากเป็นลักษณะเฉพาะที่ต้องอาศัยการกำหนดคำถามหลัก กรอบแนวคิด และพื้นที่สนทนาทางวิชาการร่วมกัน เพื่อให้ความหลากหลายของแนวคิดสามารถสะสมและต่อยอดเป็นองค์ความรู้ได้อย่างต่อเนื่อง Craig (1999) เสนอว่า ทฤษฎีการสื่อสารสามารถมองเป็นสนามของการสนทนาเชิงทฤษฎีที่หลากหลาย โดยมี “การสื่อสาร” เป็นจุดร่วมสำคัญของข้อถกเถียง ขณะที่ Kane (2016) ชี้ว่า ความเข้มแข็งของศาสตร์มิได้อยู่ที่การแยกตัวออกจากศาสตร์อื่นอย่างเด็ดขาด แต่อยู่ที่ความสามารถในการสร้างมุมมองเฉพาะเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความหมาย สื่อ เทคโนโลยี อำนาจ วัฒนธรรม และการปฏิบัติทางสังคม

หลักฐานจากการวิเคราะห์เครือข่ายการอ้างอิงสะท้อนว่า แม้ศาสตร์การสื่อสารมีพรมแดนความรู้ที่เปิดกว้าง และเชื่อมโยงกับศาสตร์อื่นอย่างมาก แต่ก็สามารถก่อรูปเป็นพื้นที่ความรู้เฉพาะได้ Park และ Leydesdorff (2009) พบว่าวารสารด้านการสื่อสารมีความเชื่อมโยงกับจิตวิทยาสังคมและจิตวิทยาเชิงทดลองอย่างใกล้ชิด ขณะที่ Leydesdorff และ Probst (2009) เสนอว่า รูปแบบการอ้างอิงระหว่างวารสารสามารถสะท้อนการก่อรูปของกลุ่มวารสารเฉพาะด้านการสื่อสารได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ การพัฒนาสาขาสังคมยังสัมพันธ์กับการก่อรูปของหลักสูตร สถาบันวิชาการ วารสาร สมาคมวิชาชีพ และเครือข่ายนักวิจัยควบคู่กัน มิได้เกิดจากพัฒนาการด้านทฤษฎีเพียงลำพัง (Comer, 2019)

กล่าวโดยสรุป ความเข้มแข็งของศาสตร์การสื่อสารมิได้ขึ้นอยู่กับการณ์มีขอบเขตความรู้ที่ตายตัวหรือแยกขาดจากศาสตร์อื่น แต่ขึ้นอยู่กับการณ์มีแกนกลางของคำถามและกรอบแนวคิด โครงสร้างสถาบันและเครือข่ายวิชาการที่เอื้อต่อการสะสมองค์ความรู้ รวมถึงกลไกเชื่อมโยงงานวิจัยกับปัญหาสังคม

นโยบาย และการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีสื่อ เมื่อนำมาพิจารณากับประเทศไทย การพัฒนาระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์จึงไม่ควรมุ่งทำให้ทุกสถาบันผลิตความรู้ในทิศทางเดียวกัน หากควรสร้างแกนกลางร่วมที่ทำให้ความหลากหลายของพันธกิจสถาบัน ประเด็นวิจัย และความเชี่ยวชาญของนักวิชาการสามารถสะสมเป็นพลังของศาสตร์ในระดับประเทศได้ ผ่านการพัฒนาโจทย์วิจัยร่วม เครือข่ายข้ามสถาบัน ระบบทุน และกลไกการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้

นิยามเชิงปฏิบัติการของแนวคิดหลัก

ระบบความรู้ หมายถึง ความสัมพันธ์เชิงระบบระหว่างการผลิต การเผยแพร่ การใช้ประโยชน์ และการบริหารจัดการองค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชน โดยครอบคลุม 3 มิติ ได้แก่ โครงสร้างความรู้ ระบบนิเวศความรู้ และระบบบริหารจัดการความรู้ ซึ่งทำงานสัมพันธ์กันภายใต้เงื่อนไขด้านสถาบัน นโยบาย แหล่งทุน และบริบททางสังคม

โครงสร้างความรู้ หมายถึง ลักษณะ รูปแบบ และทิศทางขององค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนที่ถูกผลิตขึ้นในระบบ โดยพิจารณาจากกลุ่มผู้ผลิตองค์ความรู้ สาขาย่อย หัวข้อหรือประเด็นการวิจัย แหล่งทุนสนับสนุน และรูปแบบการเผยแพร่ผลงาน ทั้งนี้ งานวิจัยตั้งอยู่บนข้อสันนิษฐานว่าโครงสร้างความรู้ดังกล่าวมีความแตกต่างกันตามบริบท พันธกิจ และเงื่อนไขของสถาบันอุดมศึกษา 3 กลุ่ม ได้แก่ มหาวิทยาลัยวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ และมหาวิทยาลัยเอกชน

ระบบนิเวศความรู้ หมายถึง โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการผลิต การเผยแพร่ และการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชน โดยครอบคลุมผู้ผลิตองค์ความรู้ เช่น อาจารย์ นักวิจัย และนิสิต/นักศึกษา ผู้ใช้ประโยชน์ เช่น หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน และภาควิชาชีพ ตลอดจนรูปแบบความสัมพันธ์ เครือข่ายความร่วมมือ และปัจจัยแวดล้อม เช่น นโยบาย แหล่งทุน เทคโนโลยี และการแข่งขัน

เชิงสถาบัน ที่ส่งผลต่อการสร้างและการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้

ระบบบริหารจัดการความรู้ หมายถึง กลไกเชิงสถาบันที่กำหนด สนับสนุน กำกับ และเชื่อมโยงกระบวนการผลิต เผยแพร่ และการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ด้านการสื่อสาร โดยพิจารณาจากระบบทุนและการตั้งโจทย์วิจัย ระบบประเมินและเผยแพร่ผลงาน โครงสร้างพื้นฐานด้านการวิจัย และกลไกการนำองค์ความรู้ไปใช้ประโยชน์ในระดับองค์กรและนโยบาย

ผู้ผลิตองค์ความรู้ หมายถึงบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทในการสร้างและเผยแพร่ผลงานวิจัยด้านนิเทศศาสตร์วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชน ซึ่งปรากฏในฐานข้อมูลเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ ในการศึกษาจำแนกผู้ผลิตองค์ความรู้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) อาจารย์ประจำ ซึ่งผลิตผลงานวิจัยโครงการวิจัย และงานตีพิมพ์ทางวิชาการ และ 2) นิสิต/นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ซึ่งผลิตวิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ หรือผลงานวิจัยตามหลักสูตร ทั้งนี้ การจำแนกดังกล่าวใช้เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างและที่มาของการผลิตองค์ความรู้ในแต่ละประเภทสถาบัน มิได้ใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินคุณภาพหรือระดับการใช้ประโยชน์ของผลงานแต่ละชิ้น

การใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ หมายถึง การนำผลจากงานวิจัยหรือองค์ความรู้ด้านการสื่อสารไปประยุกต์ใช้ในระดับวิชาการ องค์กร วิชาชีพ ชุมชน หรือเชิงนโยบาย โดยอาจปรากฏในรูปของการพัฒนาหลักสูตร การออกแบบการสื่อสาร การพัฒนาสื่อหรือโครงการ การให้ข้อเสนอเชิงนโยบาย และการใช้เป็นฐานประกอบการตัดสินใจของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

วิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสาน (mixed-methods) มีรายละเอียด ดังนี้

1. การวิเคราะห์เอกสาร (document analysis)

วิเคราะห์ผลงานวิจัย โครงการวิจัย และงานตีพิมพ์ของอาจารย์ รวมทั้งวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ของนิสิต/นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาในช่วง พ.ศ. 2561–2563 จากสถาบันอุดมศึกษาที่มีการจัดการเรียนการสอนด้านนิเทศศาสตร์วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนใน 3 กลุ่ม ได้แก่ มหาวิทยาลัยวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ และมหาวิทยาลัยเอกชน โดยใช้ แบบวิเคราะห์เนื้อหา เป็นเครื่องมือในการรวบรวมและเข้ารหัสข้อมูล โดยกำหนดตัวชี้วัด 5 ด้าน ได้แก่ 1) หัวข้อหรือประเด็นการวิจัย 2) แหล่งทุนสนับสนุน 3) สาขาย่อยและลักษณะของผลงานวิจัย 4) การตีพิมพ์เผยแพร่ และ 5) รางวัลหรือการยอมรับทางวิชาการ จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์เนื้อหาเชิงปริมาณ เพื่อจำแนกหมวดหมู่ วิเคราะห์แนวโน้ม และเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างกลุ่มสถาบัน

การวิเคราะห์เอกสารครั้งนี้ใช้เอกสารรวมทั้งสิ้น 930 รายการ ประกอบด้วยผลงานวิจัย โครงการวิจัย และงานตีพิมพ์ของอาจารย์จำนวน 489 รายการ และวิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์หรือผลงานวิจัยของนิสิตและนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาจำนวน 441 รายการ โดยจำแนกเป็นกลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัยจำนวน 567 รายการ กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ จำนวน 135 รายการ และกลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชน จำนวน 228 รายการ

ตารางที่ 2 จำนวนเอกสารที่ใช้ในการวิเคราะห์ จำแนกตามประเภทสถาบันและประเภทผลงาน

กลุ่มมหาวิทยาลัย	ผลงานวิจัย/งานตีพิมพ์ของ อาจารย์	วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์ หรือผลงานนักศึกษา	รวม
มหาวิทยาลัยวิจัย	282	285	567
มหาวิทยาลัยราชภัฏ	121	14	135
มหาวิทยาลัยเอกชน	86	142	228
รวม	489	441	930

2. การสนทนากลุ่ม (focus group discussion)

การสนทนากลุ่มดำเนินการในรูปแบบออนไลน์ โดยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจงจากผู้บริหาร อาจารย์ประจำ นักวิจัย และผู้เกี่ยวข้องด้านการจัดการเรียนการสอนและการวิจัยในสถาบันอุดมศึกษา 3 กลุ่ม ได้แก่ มหาวิทยาลัยวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ และมหาวิทยาลัยเอกชน จำนวน 3 กลุ่ม กลุ่มละ 10 คน รวมผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มทั้งสิ้น 30 คน จากสถาบันอุดมศึกษา 13 แห่ง

2.1 กลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัย ได้แก่ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะการสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณะนิเทศศาสตร์และนวัตกรรมจัดการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ และคณะวิทยาการสื่อสาร มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

2.2 กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ ได้แก่ สาขานิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ วิทยาลัยนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

2.3 กลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชน ได้แก่ คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ และมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

ประเด็นคำถามในการสนทนากลุ่มพัฒนาจากผลการวิเคราะห์เอกสารและกรอบการวิเคราะห์ระบบบริหารจัดการความรู้ 3 ระดับ ได้แก่ ต้นน้ำ คือ การกำหนดโจทย์และการสนับสนุนการวิจัย กลางน้ำ คือ กระบวนการผลิตผลงานวิจัย และปลายน้ำ คือ การเผยแพร่และการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ โดยครอบคลุมประเด็นทิศทางของสาขาย่อยวารสารการวิจัยใหม่ การบูรณาการข้ามสาขา และข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของระบบความรู้

ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มนำมาวิเคราะห์เชิงประเด็น (thematic analysis) เพื่อสังเคราะห์ข้อค้นพบเชิงระบบและพัฒนาเป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย โดยตรวจสอบ

ความน่าเชื่อถือของข้อมูลผ่านการเปรียบเทียบข้อมูลระหว่างผลการวิเคราะห์เอกสารและข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม รวมทั้งการตรวจสอบความถูกต้องกับผู้ให้ข้อมูล

ผลการศึกษา

จากการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล พบผลการศึกษาในประเด็นดังนี้

1. สถานะของความรู้ โครงสร้างความรู้ และนิเวศความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทย

1.1 ประวัติและการพัฒนาการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และสื่อสารมวลชน

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสารพบว่า โครงสร้างองค์ความรู้ ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนมีลักษณะเป็น “สหวิทยาการ” (interdisciplinary) มีรากฐานมาจากหลายสาขาวิชา ได้แก่ จิตวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ และสังคมวิทยา ทำให้การอธิบายปรากฏการณ์สื่อสารมีความหลากหลายในเชิงแนวคิดและกระบวนการ ทั้งนี้ นอกจากนี้ พัฒนาการของศาสตร์การสื่อสารในระยะเริ่มต้นยังได้รับอิทธิพลจากบริบททางการเมืองและสังคม โดยเฉพาะในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งทำให้การสื่อสารถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการโน้มน้าวและควบคุมพฤติกรรม ส่งผลให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้บนฐานของหลักฐานเชิงประจักษ์ และนำไปสู่การก่อตัวของสถาบันทางวิชาการด้านการสื่อสารในระดับสากล เช่น Institute for Communications Research โดย Wilbur Schramm ในสหรัฐอเมริกาในทศวรรษ 1940 ก่อนจะขยายตัวต่อเนื่องสู่ยุโรปและอเมริกาเหนือ

ในบริบทของประเทศไทย พบว่า การพัฒนาศาสตร์ด้านนี้เชื่อมโยงกับการถ่ายทอดองค์ความรู้จากตะวันตก โดยเฉพาะจากสหรัฐอเมริกา ผ่านกระบวนการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาและกลับมาพัฒนาหลักสูตรในมหาวิทยาลัยหลัก ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการขยายตัวของสาขานี้ในระบบอุดมศึกษาของไทย

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาองค์ความรู้โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา ได้รับอิทธิพลอย่างมีนัยสำคัญจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดิจิทัล ซึ่งส่งผลให้โครงสร้างขององค์ความรู้มีการเปลี่ยนแปลงจากสื่อดั้งเดิมไปสู่สื่อหลอมรวมและแพลตฟอร์มดิจิทัล ปัจจุบันมีสถาบันที่เปิดสอนด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนหรือสาขาที่เกี่ยวข้องจำนวนทั้งสิ้น 155 แห่ง (ตารางที่ 3) ซึ่งสะท้อนการ

เติบโตในเชิงปริมาณอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาพร้อมกับข้อมูลเชิงคุณภาพ พบว่า การขยายตัวดังกล่าวมิได้ก่อให้เกิด “เอกภาพขององค์ความรู้” ในระดับระบบ หากแต่สะท้อนถึงลักษณะการกระจายตัวขององค์ความรู้ที่ขึ้นอยู่กับบริบทของสถาบัน ซึ่งมีนัยสำคัญต่อโครงสร้างความรู้และระบบนิเวศความรู้ในภาพรวม

ตารางที่ 3 จำนวนและร้อยละสถาบันที่มีการจัดการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และ สื่อสารมวลชนหรือสาขาที่เกี่ยวข้องในประเทศไทย

ประเภทของสถาบัน	จำนวนสถาบัน	ร้อยละ
มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ	26	16.77
มหาวิทยาลัยของรัฐ	10	6.45
มหาวิทยาลัยเอกชน	72	46.45
มหาวิทยาลัยราชภัฏ	38	24.52
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล	9	5.81
รวม	155	100.00

1.2 ระบบนิเวศความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และสื่อสารมวลชนในประเทศไทย

จากการรวบรวมข้อมูลสถาบันที่มีการเรียนการสอนและวิจัยด้านนิเทศศาสตร์ฯ ในมหาวิทยาลัยทั้ง 3 กลุ่ม พบประเด็นที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ฯ ในด้านผู้ผลิตองค์ความรู้ และทิศทางองค์ความรู้ ดังนี้

1.2.1 ผู้ผลิตองค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนในประเทศไทย

จากการวิเคราะห์เอกสาร พบว่าโครงสร้างของผู้ผลิตองค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนของประเทศไทยมีความแตกต่างตามประเภทของสถาบันอุดมศึกษา ซึ่งสะท้อนลักษณะเฉพาะของระบบนิเวศความรู้ในแต่ละบริบท โดยในการศึกษานี้ ผู้ผลิตองค์ความรู้หมายถึงอาจารย์ประจำและนิสิต/นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาที่ปรากฏเป็นผู้จัดทำผลงานวิจัยในฐานข้อมูลที่น่าวิเคราะห์

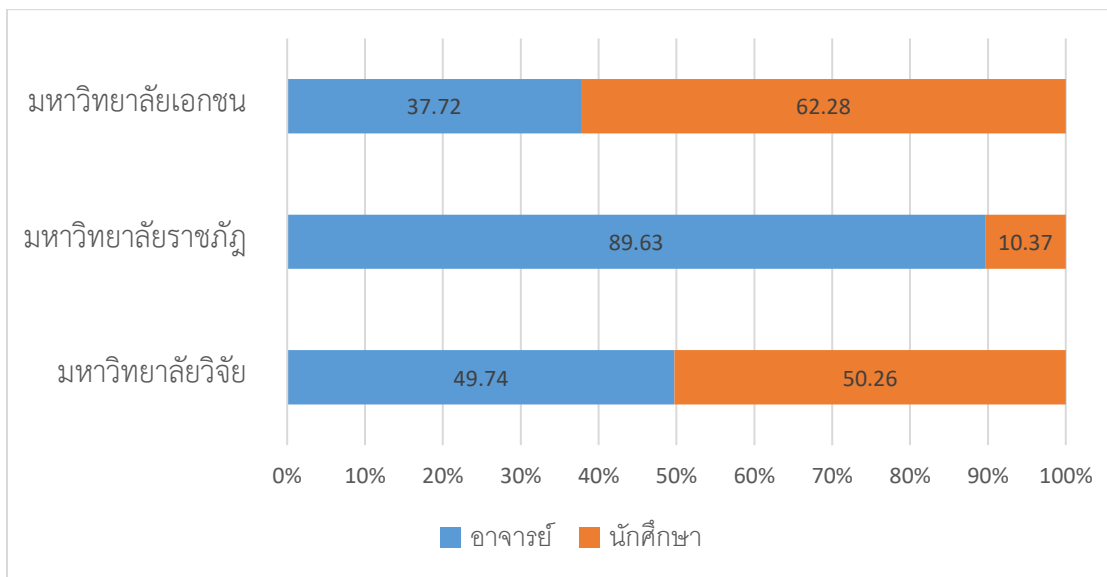
กลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัยมีผลงานรวม 567 รายการ โดยเป็นผลงานของอาจารย์ 282 รายการ (ร้อยละ 49.74) และผลงานของนิสิต/นักศึกษา 285 รายการ (ร้อยละ 50.26) ซึ่งมีสัดส่วนใกล้เคียงกัน ขณะที่กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏมีผลงานรวม 135 รายการ โดยอาจารย์เป็นผู้ผลิตองค์ความรู้หลักจำนวน 121 รายการ (ร้อยละ 89.63) ส่วนนักศึกษามีจำนวน 14 รายการ (ร้อยละ 10.37) ส่วนกลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชนมีผลงานรวม 228 รายการ โดยผลงานของนิสิต/นักศึกษามีจำนวน 142 รายการ (ร้อยละ 62.28) สูงกว่าผลงานของอาจารย์ ซึ่งมีจำนวน 86 รายการ (ร้อยละ 37.72)

ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนว่า โครงสร้างการผลิตองค์ความรู้ในแต่ละกลุ่มสถาบันสัมพันธ์กับบริบทและพันธกิจที่แตกต่างกัน โดยมหาวิทยาลัยวิจัยมีส่วนผลงานจากอาจารย์และนิสิต/นักศึกษาใกล้เคียงกัน มหาวิทยาลัยราชภัฏมีอาจารย์เป็นกำลังหลักในการผลิตองค์ความรู้ ขณะที่มหาวิทยาลัยเอกชนมีส่วนผลงานจากนิสิต/นักศึกษาสูงกว่า ซึ่งอาจ

สัมพันธ์กับรูปแบบการจัดการเรียนการสอนและการส่งเสริมการผลิตผลงานวิจัยของผู้เรียน

โดยสรุป ผลการศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ระบบนิเวศความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทยมิได้มีลักษณะเป็นเอกภาพ หากแต่มีความแตกต่าง

เชิงโครงสร้างตามประเภทของสถาบันอุดมศึกษา ทั้งในแง่ของบทบาทผู้ผลิตองค์ความรู้และรูปแบบการขับเคลื่อนงานวิจัย ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อทิศทางและคุณภาพขององค์ความรู้ในภาพรวม

แผนภาพที่ 2 สัดส่วนผู้ผลิตองค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ในทุกกลุ่มมหาวิทยาลัย

1.2.2 ทิศทางองค์ความรู้งานวิจัยด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และสื่อสารมวลชน

1) องค์ความรู้ที่ผลิตโดยอาจารย์

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบทิศทางองค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในมิติของ “สาขาย่อย” (area) ที่อาจารย์เป็นผู้ผลิตองค์ความรู้ (ตารางที่ 4) พบความแตกต่างอย่างชัดเจนตามประเภทสถาบัน ซึ่งสะท้อนลักษณะของโครงสร้างความรู้ที่สัมพันธ์กับพันธกิจและบริบทของแต่ละสถาบัน โดยกลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัยมีผลงานของอาจารย์จำนวน 282 รายการ กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏจำนวน 121 รายการ และกลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชนจำนวน 86 รายการ

ในมิติของสาขาย่อย มหาวิทยาลัยวิจัยมีผลงานวิจัยด้านสื่อมวลชนบนแพลตฟอร์มดั้งเดิมมากที่สุด จำนวน 85 รายการ (ร้อยละ 30.14) ขณะที่มหาวิทยาลัยราชภัฏมีผลงานด้านการสื่อสารการตลาด การโฆษณา และการประชาสัมพันธ์

มากที่สุด จำนวน 43 รายการ (ร้อยละ 35.54) เช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยเอกชนที่มีผลงานในสาขาดังกล่าวจำนวน 28 รายการ (ร้อยละ 32.56) สะท้อนให้เห็นว่าทิศทางการผลิตองค์ความรู้ของแต่ละกลุ่มสถาบันมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาในมิติของหัวข้อหรือประเด็นวิจัย มหาวิทยาลัยวิจัยมีการกระจายตัวของประเด็นวิจัยค่อนข้างหลากหลาย โดยหัวข้อการเรียนรู้ การประมวลข้อมูล และพฤติกรรมกับสื่อดั้งเดิมมีจำนวนสูงสุด 45 รายการ (ร้อยละ 15.96) รองลงมาคือหัวข้ออื่น ๆ เช่น สื่อกับผู้สูงอายุ การรู้เท่าทันสื่อ และการสื่อสารการศึกษา จำนวน 41 รายการ (ร้อยละ 14.54) และการสื่อสารเพื่อการพัฒนา จำนวน 28 รายการ (ร้อยละ 9.93) สะท้อนว่าการผลิตองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยวิจัยมิได้กระจุกตัวอยู่ในประเด็นเดียว หากสัมพันธ์กับความเชี่ยวชาญของนักวิจัยและความสนใจต่อประเด็นสังคมร่วมสมัย

สำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏ หัวข้อการสื่อสารการตลาดมีจำนวนสูงสุด 23 รายการ (ร้อยละ 19.01) รองลงมาคือการสื่อสารเพื่อการพัฒนา จำนวน 18 รายการ (ร้อยละ 14.88) และการวิพากษ์สื่อและวัฒนธรรมศึกษา จำนวน 10 รายการ (ร้อยละ 8.26) ซึ่งสะท้อนบทบาทของสถาบันในการเชื่อมโยงองค์ความรู้กับการพัฒนาชุมชน เศรษฐกิจ และประเด็นทางสังคมในระดับพื้นที่

ส่วนมหาวิทยาลัยเอกชนมีผลงานด้านวารสารศาสตร์มากที่สุด จำนวน 29 รายการ (ร้อยละ 33.72) รองลงมาคือการสื่อสารการตลาด จำนวน 15 รายการ (ร้อยละ 17.44) และสื่อบันเทิง จำนวน 9 รายการ (ร้อยละ 10.47) ซึ่งสัมพันธ์กับบริบทของอุตสาหกรรมสื่อ ความต้องการของตลาดแรงงาน และลักษณะการจัดการเรียนการสอนของสถาบัน

โดยสรุป ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างองค์ความรู้ที่ผลิตโดยอาจารย์ในสาขานิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทยมีความแตกต่างเชิงสถาบัน (institutionally differentiated knowledge structure) อย่างชัดเจน กล่าวคือ มหาวิทยาลัยวิจัยมีการกระจายตัวของประเด็นวิจัยค่อนข้างหลากหลาย มหาวิทยาลัยราชภัฏ มีแนวโน้มเชื่อมโยงงานวิจัยกับการพัฒนาและบริบทพื้นที่ ขณะที่มหาวิทยาลัยเอกชนมีทิศทางงานวิจัยที่สัมพันธ์กับวารสารศาสตร์ การสื่อสารการตลาด และอุตสาหกรรมสื่อ ทั้งนี้ ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนอิทธิพลของพันธกิจ ทรัพยากร และบริบทของสถาบันต่อทิศทางการผลิตองค์ความรู้ในระบบโดยรวม

ตารางที่ 4 การเปรียบเทียบมิติด้านหัวข้อหรือประเด็นงานวิจัยที่ผลิตโดยอาจารย์ในทุกกลุ่มมหาวิทยาลัย

อันดับที่	กลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัย	กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ	กลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชน
อันดับที่ 1	การเรียนรู้ ประมวลข้อมูล และพฤติกรรมกับสื่อดั้งเดิม (ร้อยละ 15.96)	การสื่อสารการตลาด (ร้อยละ 19.01)	วารสารศาสตร์ (ร้อยละ 33.72)
อันดับที่ 2	หัวข้ออื่นๆ เช่น สื่อกับผู้สูงอายุ การรู้เท่าทันสื่อ การสื่อสาร การศึกษาฯ (ร้อยละ 14.54)	การสื่อสารเพื่อการพัฒนา (ร้อยละ 14.88)	การสื่อสารการตลาด (ร้อยละ 17.44)
อันดับที่ 3	การสื่อสารเพื่อการพัฒนา (ร้อยละ 9.93)	วิพากษ์สื่อและวัฒนธรรมศึกษา (ร้อยละ 8.26)	สื่อบันเทิง (ร้อยละ 10.47)

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบที่มาของแหล่งทุนในการผลิตองค์ความรู้ที่ผลิตโดยอาจารย์ พบว่า มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนตามประเภทของสถาบันอุดมศึกษา สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของระบบนิเวศความรู้ และเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่กำกับการผลิตงานวิจัยในแต่ละบริบท

กลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัยมีผลงานของอาจารย์จำนวน 282 รายการ โดยได้รับทุนจากแหล่งทุนภายนอกมากที่สุด จำนวน 95 รายการ (ร้อยละ 33.69) สะท้อนความสามารถใน

การเข้าถึงและเชื่อมโยงกับแหล่งทุนภายนอกสถาบัน ขณะที่กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏมีผลงานของอาจารย์จำนวน 121 รายการ และพึ่งพาทุนภายในสถาบันเป็นหลัก จำนวน 98 รายการ (ร้อยละ 80.99) ส่วนกลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชนมีผลงานของอาจารย์จำนวน 86 รายการ โดยใช้ทุนส่วนตัวมากที่สุด จำนวน 60 รายการ (ร้อยละ 69.77) รูปแบบดังกล่าวสะท้อนความแตกต่างของโครงสร้างการสนับสนุนทุนวิจัยระหว่าง

สถาบัน และอาจส่งผลต่อความต่อเนื่องรวมถึงขอบเขตของการผลิตองค์ความรู้ในระยะยาว

ในด้านการเผยแพร่ผลงานวิจัย พบว่า ผลงานของอาจารย์จากมหาวิทยาลัยทั้ง 3 กลุ่มมีการตีพิมพ์ในวารสารวิชาการที่อยู่ในฐานข้อมูล TCI ในสัดส่วนสูง โดยมหาวิทยาลัยวิจัยมีจำนวน 122 รายการจาก 282 รายการ (ร้อยละ 43.26) มหาวิทยาลัยราชภัฏมมีจำนวน 83 รายการจาก 121 รายการ (ร้อยละ 68.60) และมหาวิทยาลัยเอกชนมีจำนวน 26 รายการจาก 86 รายการ (ร้อยละ 30.23)

ในทางกลับกัน การตีพิมพ์ในวารสารวิชาการระดับนานาชาติที่อยู่ในฐานข้อมูล Scopus มีจำนวนค่อนข้างน้อยในทุกกลุ่ม กล่าวคือ มหาวิทยาลัยวิจัยมี 13 รายการ (ร้อยละ 4.61) มหาวิทยาลัยราชภัฏมมี 7 รายการ (ร้อยละ 5.79) และมหาวิทยาลัยเอกชนมี 6 รายการ (ร้อยละ 6.98) ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนความท้าทายของระบบสนับสนุนการเผยแพร่ผลงาน โดยเฉพาะการผลักดันงานวิจัยไปสู่เวทีวิชาการระดับนานาชาติ

2) องค์ความรู้ที่ผลิตโดยนิสิต/นักศึกษา

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบทิศทางการผลิตองค์ความรู้ในมิติของหัวข้อหรือประเด็นการวิจัยที่ผลิตโดยนิสิต/นักศึกษา พบว่ามีความแตกต่างตามประเภทของสถาบันอุดมศึกษา โดยกลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัยมีผลงานของนิสิต/นักศึกษาจำนวน 285 รายการ กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏมมีจำนวน 14 รายการ และกลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชนจำนวน 142 รายการ

กลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัยมีผลงานเกี่ยวกับการเรียนรู้ การประมวลข้อมูล และพฤติกรรมกับสื่อดั้งเดิมมากที่สุด จำนวน 98 รายการ (ร้อยละ 34.39) รองลงมาคือการใช้

ประโยชน์จากสื่อและความพึงพอใจ จำนวน 30 รายการ (ร้อยละ 10.53) และประเด็นสื่อกับเพศสภาพและเพศ จำนวน 19 รายการ (ร้อยละ 6.67) สะท้อนแนวโน้มการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับพฤติกรรมผู้รับสารและการอธิบายปรากฏการณ์การสื่อสารในเชิงทฤษฎี

กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏมมีผลงานของนิสิต/นักศึกษาจำนวนไม่มากนัก แต่มีความหลากหลายของประเด็นวิจัย โดยหัวข้อการสื่อสารสุขภาพและการวิพากษ์สื่อและวัฒนธรรมศึกษามีจำนวนสูงสุด กลุ่มละ 3 รายการ (ร้อยละ 21.43) รองลงมาคือการสื่อสารองค์กรและสื่อ/การสื่อสารเฉพาะกลุ่ม กลุ่มละ 2 รายการ (ร้อยละ 14.29) ขณะที่การสื่อสารเพื่อการพัฒนา วารสารศาสตร์ สื่อและผลกระทบ และสื่อกับเพศสภาพ มีประเด็นละ 1 รายการ (ร้อยละ 7.14) ซึ่งสะท้อนการเชื่อมโยงหัวข้อวิจัยกับบริบทชุมชนและประเด็นทางสังคม

ส่วนกลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชนมีผลงานด้านการสื่อสารการตลาดอย่างเด่นชัด จำนวน 101 รายการ (ร้อยละ 71.13) รองลงมาคือพฤติกรรมออนไลน์ จำนวน 10 รายการ (ร้อยละ 7.04) และสื่อบันเทิง จำนวน 8 รายการ (ร้อยละ 5.63) ซึ่งสะท้อนทิศทางการผลิตองค์ความรู้ที่สัมพันธ์กับการสื่อสารการตลาด อุตสาหกรรมสื่อ และความต้องการของตลาดแรงงาน

โดยสรุป องค์ความรู้ที่ผลิตโดยนิสิต/นักศึกษามีความแตกต่างกันตามบริบทของสถาบันเช่นเดียวกับผลงานของอาจารย์ กล่าวคือ มหาวิทยาลัยวิจัยมีแนวโน้มเน้นการศึกษาพฤติกรรมและการใช้สื่อ มหาวิทยาลัยราชภัฏมมีประเด็นที่เชื่อมโยงกับสังคมและพื้นที่ ขณะที่มหาวิทยาลัยเอกชนมีทิศทางการสื่อสารการตลาดและสื่อร่วมสมัย

ตารางที่ 5 การเปรียบเทียบมิติด้านหัวข้อหรือประเด็นงานวิจัยที่ผลิตโดยนิสิต/นักศึกษาในทุกกลุ่มมหาวิทยาลัย

อันดับที่	กลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัย	กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ	กลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชน
อันดับที่ 1	การเรียนรู้ ประมวลข้อมูล และ พฤติกรรม กับสื่อดั้งเดิม (ร้อยละ 34.39)	การสื่อสารสุขภาพ / วิพากษ์สื่อและวัฒนธรรมศึกษา (ร้อยละ 21.43)	การสื่อสารการตลาด (ร้อยละ 71.13)
อันดับที่ 2	การใช้ประโยชน์สื่อ และความ พึงพอใจ (ร้อยละ 10.53)	การสื่อสารองค์กร / สื่อและการสื่อสารเฉพาะกลุ่ม (ร้อยละ 14.29)	พฤติกรรมออนไลน์ (ร้อยละ 7.04)
อันดับที่ 3	สื่อกับเพศสภาพ และเพศ (ร้อยละ 6.67)	การสื่อสารเพื่อการพัฒนา/ วารสารศาสตร์/ สื่อและผลกระทบ/ สื่อกับเพศสภาพ (ร้อยละ 7.14)	สื่อบันเทิง (ร้อยละ 5.63)

ด้านแหล่งทุน พบว่านิสิต/นักศึกษาทุกกลุ่มใช้ทุนส่วนตัวเป็นหลัก โดยมหาวิทยาลัยวิจัยใช้ทุนส่วนตัว 276 รายการ (ร้อยละ 96.84) มหาวิทยาลัยราชภัฏ 9 รายการ (ร้อยละ 64.29) และมหาวิทยาลัยเอกชนทั้งหมด 142 รายการ (ร้อยละ 100.00) ขณะที่มหาวิทยาลัยราชภัฏมีการเข้าถึงทุนภายในมหาวิทยาลัย 5 รายการ (ร้อยละ 35.71) สูงกว่ากลุ่มอื่น

ด้านการเผยแพร่ผลงาน มหาวิทยาลัยวิจัยและมหาวิทยาลัยราชภัฏเผยแพร่ผ่านวารสารฐาน TCI มากที่สุด คือ 156 รายการ (ร้อยละ 54.74) และ 9 รายการ (ร้อยละ 64.29) ตามลำดับ ขณะที่มหาวิทยาลัยเอกชนเผยแพร่ผ่านรายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติมากที่สุด จำนวน 98 รายการ (ร้อยละ 69.01) ทั้งนี้ ไม่พบการตีพิมพ์ในวารสารระดับนานาชาติ เช่น Scopus ในทุกกลุ่ม สะท้อนข้อจำกัดของระบบสนับสนุนการวิจัยระดับบัณฑิตศึกษาและช่องว่างในการผลักดันผลงานสู่เวทีวิชาการนานาชาติ

1.2.3. การใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ด้าน นิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชน

จากข้อมูลการสนทนากลุ่ม พบว่า การใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนมีลักษณะแตกต่างกันตามบริบทของสถาบัน โดย

ในกลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ งานวิจัยมีความเชื่อมโยงกับชุมชนท้องถิ่นค่อนข้างชัดเจน ชุมชนมีบทบาทตั้งแต่การร่วมกำหนดโจทย์วิจัย การเข้าร่วมดำเนินการวิจัย ไปจนถึงการเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากผลการวิจัย ขณะเดียวกัน นักศึกษาเข้ามามีส่วนร่วมในการลงพื้นที่ และการคืนข้อมูลสู่ชุมชน ซึ่งสะท้อนลักษณะของการใช้ประโยชน์เชิงพื้นที่และการพัฒนาชุมชน

สำหรับกลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัย พบการใช้ประโยชน์ในลักษณะของความร่วมมือกับองค์กรภาคเอกชนและภาควิชาชีพ โดยเฉพาะการนำองค์ความรู้ทางนิเทศศาสตร์ไปสนับสนุนการแก้ปัญหาขององค์กรหรือการทำวิจัยร่วมที่ต้องอาศัยทั้งความรู้เชิงวิชาการและความรู้เชิงปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ความร่วมมือดังกล่าวส่วนหนึ่งยังอาศัยเครือข่ายส่วนบุคคลหรือเครือข่ายศิษย์เก่าเป็นหลัก และมักมีลักษณะเป็นการใช้ความรู้เฉพาะประเด็นมากกว่าการมีกลไกเชื่อมโยงงานวิจัยกับการใช้ประโยชน์ในระดับระบบ

โดยภาพรวม แม้งานวิจัยด้านนิเทศศาสตร์จะมีการนำไปใช้ประโยชน์ในระดับชุมชน องค์กร และภาควิชาชีพอยู่บ้าง แต่ยังไม่ปรากฏกลไกที่ชัดเจนในการติดตาม รวบรวม หรือเชื่อมโยงผลการวิจัยไปสู่การกำหนดนโยบายและการแก้ปัญหาสังคมอย่างเป็นระบบ ช่องว่างดังกล่าวสะท้อนว่า การเผยแพร่

ผลงานเพียงอย่างเดียวอาจยังไม่เพียงพอต่อการทำให้องค์ความรู้เกิดผลกระทบในวงกว้าง จึงจำเป็นต้องพัฒนากลไกกลางที่เชื่อมโยงนักวิจัย ผู้ใช้ประโยชน์ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อสนับสนุนการนำผลการวิจัยไปใช้ในเชิงวิชาการ วิชาชีพ ชุมชน และนโยบายสาธารณะ

2. สถานการณ์ความรู้และปัญหาของระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์และการสื่อสารมวลชนในปัจจุบัน

จากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสนทนากลุ่ม พบว่า ปัญหาและข้อจำกัดของระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ฯ ในประเทศไทยมีลักษณะเป็น “ปัญหาเชิงโครงสร้าง” ที่แตกต่างกันตามประเภทของสถาบันอุดมศึกษา โดยเฉพาะในมิติของแหล่งทุน นโยบายการวิจัย และกลไกการสนับสนุน ซึ่งล้วนมีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางการขององค์ความรู้ในระบบ

2.1 โครงสร้างแหล่งทุนและนโยบายการวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า โครงสร้างของแหล่งทุนและนโยบายการวิจัยมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางการขององค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ฯ ในแต่ละกลุ่มมหาวิทยาลัย โดยสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของ “การกำหนดวาระการวิจัยจากโครงสร้างอำนาจ” อย่างชัดเจน

- **กลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัย** พบว่า นักวิจัยสามารถเข้าถึงแหล่งทุนทั้งภายในและภายนอก โดยเฉพาะทุนระดับชาติในเครือข่าย อววน. ที่เน้นโจทย์เชิง problem-based และผลลัพธ์เชิงรูปธรรม อย่างไรก็ตาม โครงสร้างทุนมักให้ความสำคัญกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ส่งผลให้นิเทศศาสตร์มีบทบาทเชิงสนับสนุนมากกว่าแกนหลัก อีกทั้งทุนภายนอกมีข้อกำหนดซับซ้อน ต้องอาศัยเครือข่ายและประสบการณ์ ทำให้เกิดการแข่งขันสูงและลักษณะ “นักวิจัยขาประจำ” ขณะที่ทุนวิจัยภายในจะมีความยืดหยุ่นและเข้าถึงได้ง่าย แต่กลับถูกใช้ในระดับจำกัด

- **กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ** พบว่า แหล่งทุนมีข้อจำกัดทั้งในด้านงบประมาณและทิศทางการวิจัย โดยแหล่งทุนภายในมีแนวโน้มลดลงและต้องสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ของมหาวิทยาลัย การกำหนดโจทย์วิจัยมักมาจากหน่วยงาน

ส่วนกลางหรือความต้องการของชุมชน โดยขาดกระบวนการพัฒนาร่วมกับนักวิจัย ทำให้ประเด็นไม่สอดคล้องกับองค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์โดยตรง ขณะเดียวกัน ระบบการประเมินคุณภาพงานวิจัยยังคงเน้นผลผลิตเชิงปริมาณ เช่น การตีพิมพ์ในวารสาร TCI มากกว่าการประเมินคุณค่าทางวิชาการในเชิงลึก

- **กลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชน** พบว่า แม้จะมีการสนับสนุนทุนวิจัยภายใน แต่มีความแตกต่างกันตามขนาดและศักยภาพของสถาบัน และอาจได้รับผลกระทบจากจำนวนผู้เรียนที่ลดลง ส่งผลต่อความต่อเนื่องของการสนับสนุนงานวิจัย อย่างไรก็ตาม มีแนวโน้มส่งเสริมการแสวงหาทุนภายนอกและความร่วมมือกับภาคธุรกิจเป็นพิเศษ co-partner พร้อมแรงจูงใจเชิงผลตอบแทน สะท้อนความเชื่อมโยงระหว่างระบบความรู้กับกลไกตลาดอย่างชัดเจน

2.2 ระบบสนับสนุนและการบริหารจัดการงานวิจัยในสถาบัน

- **มหาวิทยาลัยวิจัย** พบว่า ทุกสถาบันมีหน่วยงานสนับสนุนการวิจัยในระดับคณะหรือมหาวิทยาลัย โดยมีบทบาทในการบริหารจัดการข้อมูล การเผยแพร่แหล่งทุน การสนับสนุนการตีพิมพ์ และการจัดกิจกรรมทางวิชาการ อย่างไรก็ตาม โครงสร้างบุคลากรที่มีจำนวนจำกัด (ประมาณ 1-2 คนต่อคณะ) ส่งผลให้การสนับสนุนยังคงเน้นในเชิง “งานธุรการ” มากกว่าการสนับสนุนเชิงกลยุทธ์ เช่น การพัฒนาโครงการวิจัย การจับคู่แหล่งทุน และการยกระดับผลงานสู่ระดับนานาชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้อจำกัดด้านการสนับสนุนการใช้ภาษาและการเขียนเชิงวิชาการในระดับสากล เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อศักยภาพในการตีพิมพ์ผลงานในฐานข้อมูลนานาชาติ

- **มหาวิทยาลัยราชภัฏ** พบว่า ระบบสนับสนุนการวิจัยมีลักษณะเป็น “โครงสร้างรวมศูนย์” โดยสถาบันวิจัยและพัฒนาเป็นหน่วยงานหลักในการขับเคลื่อนการวิจัยในระดับมหาวิทยาลัย และมีบทบาทในการส่งเสริมให้อาจารย์เข้าถึงแหล่งทุนและพัฒนาศักยภาพผ่านการอบรม อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนดังกล่าวยังไม่มีลักษณะเฉพาะทางสำหรับสาขานิเทศศาสตร์ เนื่องจากสาขามักถูกรวมอยู่ในคณะวิทยาการ

จัดการหรือสังคมศาสตร์ ทำให้การพัฒนางานวิจัยขาดการสนับสนุนที่สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของศาสตร์ และอาจส่งผลกระทบต่อทิศทางและคุณภาพขององค์ความรู้

- **มหาวิทยาลัยเอกชน** พบว่า ระบบสนับสนุนการวิจัยมีความเป็นระบบในระดับหนึ่ง โดยมีหน่วยงานภายใต้ฝ่ายวิชาการที่ทำหน้าที่สนับสนุนการทำวิจัยอย่างครบวงจร ทั้งในด้านการให้ทุน การสนับสนุนการตีพิมพ์ การตรวจสอบคุณภาพแหล่งเผยแพร่ และการจัดการวารสารวิชาการ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้วิจัยส่วนใหญ่จะมีความพึงพอใจต่อระบบสนับสนุนดังกล่าว แต่ยังมีข้อจำกัดในบางสถาบัน เช่น กระบวนการดำเนินงานที่ซับซ้อน การประสานงานที่ไม่ชัดเจน และภาระด้านเอกสาร ซึ่งส่งผลให้บางส่วนเลือกให้ทุนส่วนตัวในการดำเนินงานวิจัยแทนการใช้ทรัพยากรของสถาบัน

ผลการศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ระบบสนับสนุนและการบริหารจัดการงานวิจัยในประเทศไทยมีลักษณะ “แตกต่างเชิงโครงสร้าง” อย่างชัดเจน โดยมหาวิทยาลัยวิจัยมีข้อจำกัดด้านทรัพยากรเชิงกลยุทธ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏขาดการสนับสนุนเฉพาะทาง และมหาวิทยาลัยเอกชนมีระบบสนับสนุนที่ยืดหยุ่นแต่ยังมีข้อจำกัดด้านกระบวนการ ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า แม้สถาบันอุดมศึกษาจะมีหน่วยงานสนับสนุนการวิจัย แต่ระบบดังกล่าวยังไม่สามารถทำหน้าที่เป็น “กลไกขับเคลื่อนเชิงระบบ” ที่มีประสิทธิภาพในการยกระดับองค์ความรู้สู่ระดับสากลได้อย่างเต็มที่

2.3 การมีส่วนร่วมและเครือข่ายประชาคมวิชาการ

ผลการสัมภาษณ์พบว่า เครือข่ายประชาคมวิชาการด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทยมีลักษณะกระจายและไม่เป็นระบบ โดยเครือข่ายนักวิจัยส่วนใหญ่ยังอยู่ในรูปแบบไม่เป็นทางการ (informal network) ที่อาศัยความสัมพันธ์ส่วนบุคคลมากกว่าการเชื่อมโยงผ่านกลไกเชิงสถาบันหรือแพลตฟอร์มกลาง ส่งผลให้การแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และความร่วมมือวิจัยขาดความต่อเนื่อง แม้จะมีการรวมกลุ่มในบางประเด็น เช่น วัฒนธรรมศึกษา แต่ยังไม่พัฒนาเป็นเครือข่ายที่มีโครงสร้างชัดเจน และขาดเครื่องมือสนับสนุน เช่น ฐานข้อมูลผู้เชี่ยวชาญหรือ

แพลตฟอร์มกลาง ทำให้การเข้าถึงองค์ความรู้ยังจำกัด โดยเฉพาะนักวิจัยรุ่นใหม่ ขณะเดียวกัน สมาคมวิชาการยังมีบทบาทเพียงเวทีเชิงกิจกรรม มากกว่าการเป็นกลไกขับเคลื่อนเครือข่ายวิจัยอย่างเป็นระบบในระยะยาว ข้อค้นพบดังกล่าวจึงนำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายในการพัฒนาแพลตฟอร์มกลางระดับชาติในฐานะโครงสร้างพื้นฐานร่วม เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลนักวิจัย เครือข่ายวิชาการ แหล่งทุน และการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยระหว่างสถาบันประเภทต่าง ๆ

2.4 ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างต่อการพัฒนาองค์ความรู้

- **มหาวิทยาลัยวิจัย** พบว่า ข้อจำกัดสำคัญเกิดจาก 1) ภาระงานเชิงโครงสร้างของอาจารย์ ที่ครอบคลุมทั้งการสอน การดูแลนักศึกษา และการบริการวิชาการ ส่งผลให้เวลาและทรัพยากรสำหรับการวิจัยจำกัด นำไปสู่การเลือกทำวิจัยในประเด็นเดิมที่ตนเองมีความเชี่ยวชาญอยู่แล้ว มากกว่าการพัฒนางานวิจัยใหม่ที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ประเทศ และ 2) ข้อจำกัดด้านการเข้าถึงแหล่งทุนระดับชาติ โดยเฉพาะในสาขานิเทศศาสตร์ที่มักไม่สอดคล้องกับกรอบของแหล่งทุนขนาดใหญ่ ส่งผลให้นักวิจัยต้องพึ่งพาแหล่งทุนภายในหรือแหล่งทุนที่คุ้นเคย ขณะเดียวกัน นักศึกษายังมีข้อจำกัดในการเข้าถึงแหล่งทุนภายนอก ส่งผลให้ต้องให้ทุนส่วนตัวในการดำเนินงานวิจัยเป็นส่วนใหญ่

- **มหาวิทยาลัยราชภัฏ** พบว่า ข้อจำกัดหลักอยู่ที่ 1) กรอบพันธกิจเชิงพื้นที่ ที่กำหนดให้การวิจัยต้องบูรณาการกับการบริการวิชาการและตอบโจทย์ปัญหาของชุมชนเป็นสำคัญ ส่งผลให้ทิศทางการวิจัยจำกัดอยู่ในประเด็นเชิงพัฒนาคุณภาพชีวิตและรายได้ และลดโอกาสในการสร้างองค์ความรู้เชิงทฤษฎี 2) ด้านงบประมาณที่มีขนาดเล็กและเข้าถึงได้จำกัด ทั้งระดับผู้สอนและนักศึกษา และ 3) การขาดโอกาสในการมีส่วนร่วมกำหนดกรอบหรือพัฒนาโจทย์การวิจัยทางนิเทศศาสตร์โดยเฉพาะ

- **มหาวิทยาลัยเอกชน** พบว่า ข้อจำกัดสำคัญอยู่ที่ 1) การแข่งขันเชิงโครงสร้างในการเข้าถึงแหล่งทุน ซึ่งมีการแข่งขันสูงจากผู้ขอทุนทั่วประเทศ และมักเสียเปรียบหากไม่มี

เครือข่ายหรือชื่อเสียงทางวิชาการ นอกจากนี้ แหล่งทุนภายนอกมักกำหนดหัวข้อการวิจัยอย่างเฉพาะเจาะจง ซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับความสนใจของนักวิจัย และ 2) เงื่อนไขของทุนภายในสถาบันที่มีข้อผูกพันและกระบวนการที่ซับซ้อน ทำให้นักวิจัยบางส่วนเลือกใช้ทุนส่วนตัวแทน อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดด้านรายได้ของอาชีพอาจารย์ส่งผลให้ความสามารถในการ

ลงทุนด้านการวิจัยมีจำกัด และกระทบต่อขอบเขตของการผลิตองค์ความรู้

ผลการวิเคราะห์ดังกล่าวสามารถสังเคราะห์เป็นภาพรวมของสถานภาพความรู้และปัญหาของระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในสถาบันอุดมศึกษา ในตารางที่ 6

ตารางที่ 6 สรุปประเด็นสถานภาพความรู้และปัญหาของระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์และการสื่อสารมวลชนของสถาบันอุดมศึกษา

หัวข้อ	กลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัย	กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ	กลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชน
อุปสรรคต่อการพัฒนาองค์ความรู้จากปัจจัยเชิงโครงสร้างของสถาบันที่เป็นหน่วยบริหารจัดการองค์ความรู้	- ขาดการบูรณาการความรู้ข้ามศาสตร์ - องค์ความรู้มีความหลากหลาย - ทำให้การวิจัยกระจุกกระจายตามความสนใจเฉพาะบุคคล - ศักยภาพการผลิตองค์ความรู้ระดับสากลยังจำกัด ทั้งในอาจารย์และบัณฑิตศึกษา	- พันธกิจสถาบันเน้นตอบโจทย์ท้องถิ่น ทำให้การวิจัยเชิงลึกเฉพาะทางจำกัด - นักศึกษาขาดทักษะและแรงจูงใจด้านการวิจัย - ความร่วมมือกับชุมชนมุ่งประโยชน์พื้นที่ มากกว่าการพัฒนาองค์ความรู้ระดับสากล	- นโยบายและวิสัยทัศน์มหาวิทยาลัยมุ่งผลิตบัณฑิตมากกว่างานวิจัย - การขับเคลื่อนองค์กรเน้นตลาดแรงงาน มากกว่าการสร้างองค์ความรู้
ปัจจัยที่ส่งผลต่อการกำหนดกรอบหรือโจทย์การวิจัย/ทิศทางการวิจัย	- นโยบายและยุทธศาสตร์ทั้งระดับชาติและมหาวิทยาลัย - บริบทพื้นที่ตั้งของมหาวิทยาลัย - บุคลากร วัฒนธรรมองค์กร และภาวะผู้นำ - ความต้องการและโจทย์ของแหล่งทุน *สถาบันที่ผู้นำมีวิสัยทัศน์ด้านวิจัยจะขับเคลื่อนโครงการขนาดใหญ่ได้ชัดเจน	- พันธกิจมหาวิทยาลัยราชภัฏเน้นการบูรณาการท้องถิ่น - นโยบายและทิศทางการผู้บริหารมหาวิทยาลัย - โครงสร้างสาขากว้าง ทำให้ขาดความเชี่ยวชาญเชิงลึก - แหล่งทุนภายนอกไม่กำหนดโจทย์นิเทศศาสตร์ชัด มองเป็นเครื่องมือมากกว่าสาขาหลัก	- พันธกิจมหาวิทยาลัยเน้นผลผลิตและผลตอบแทนเชิงธุรกิจ - แหล่งทุนวิจัยขาดโจทย์ด้านนิเทศศาสตร์ที่ชัดเจน
แหล่งทุนวิจัยและการเข้าถึงแหล่งทุนวิจัยในปัจจุบัน	- อาจารย์เข้าถึงแหล่งทุนไม่เท่าเทียม บางส่วนพึ่งพาทุนภายในหรือไม่สนใจวิจัย - นักศึกษาส่วนใหญ่ใช้ทุนส่วนตัวและเข้าถึงแหล่งทุนได้จำกัด	- อาจารย์เข้าถึงทุนภายในไม่ต่อเนื่อง ทุนภายนอกจำกัดและมักเป็นงานบริการวิชาการ - นักศึกษาส่วนใหญ่ใช้ทุนส่วนตัว	- อาจารย์เข้าถึงทุนภายในได้แต่จำกัดงบประมาณ - ทุนภายนอกขึ้นอยู่กับชื่อเสียงและเครือข่าย - นักศึกษาส่วนใหญ่ใช้ทุนส่วนตัว

ตารางที่ 6 สรุปประเด็นสถานภาพความรู้และปัญหาของระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์และการสื่อสารมวลชนของสถาบันอุดมศึกษา (ต่อ)

หัวข้อ	กลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัย	กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ	กลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชน
วาระการวิจัยแถวหน้าหรือการข้ามสาขาวิชา	• แหล่งทุนขนาดใหญ่มุ่งวิจัยข้ามสาขา อาจไม่สอดคล้องความเชี่ยวชาญนิเทศศาสตร์ • นิเทศศาสตร์ไม่ถูกกำหนดเป็นโจทย์หลักในแหล่งทุนขนาดใหญ่ • นักวิจัยยังไม่พร้อมหรือไม่สนใจต่อการวิจัยแถวหน้า/วิจัยเรือธงหรือการบูรณาการข้ามสาขาเพราะต้องมีทุนวิจัยขนาดใหญ่และต้องร่วมกับนักวิจัยสาขาอื่น	• แหล่งทุนมุ่งแก้ปัญหาพื้นที่มากกว่างานวิจัยแถวหน้าและข้ามสาขา • นักวิจัยมีข้อจำกัดด้านเวลา • ความสนใจเฉพาะทาง และขาดแรงสนับสนุนโครงการขนาดใหญ่	• แหล่งทุนกำหนดตามนโยบายมหาวิทยาลัย ไม่เน้นวิจัยแถวหน้าและข้ามสาขา • นักวิจัยมีข้อจำกัดด้านเวลา • ความสนใจเฉพาะทาง และขาดแรงสนับสนุนของทุนโครงการขนาดใหญ่
ระบบบริหารจัดการความรู้และการจัดสรรทรัพยากรในปัจจุบันในระดับองค์กร	• หน่วยงานสนับสนุนช่วยด้านเอกสาร แต่ไม่ถึงระดับร่วมพัฒนาข้อเสนอโครงการวิจัย	• หน่วยงานสนับสนุนเน้นต้นน้ำและการขอทุน มากกว่าการพัฒนาคุณภาพและการเผยแพร่	• มีหน่วยงานสนับสนุนการวิจัยโดยตรง ทั้งด้านทุนและการตีพิมพ์
การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาคม	• การมีส่วนร่วมอยู่ในรูปแบบการประชุมและนำเสนอผลงานวิจัย • มีความร่วมมือข้ามสถาบันทั้งระดับชาติและนานาชาติบ้าง • สมาคมทางวิชาการไม่ชัดเจนในบทบาทสนับสนุนทุนการวิจัย • ขาดเครือข่ายและแพลตฟอร์มกลางในการเชื่อมโยงนักวิจัย	• การมีส่วนร่วมของประชาคมนิเทศศาสตร์ไม่ชัดเจน • นักวิจัยทำงานร่วมกับผู้นำชุมชนเป็นหลักในการพัฒนาประเด็นพื้นที่	• สร้างการมีส่วนร่วมผ่านเวทีประชุม สัมมนา และการระดมสมอง • เปิดโอกาสให้อาจารย์สะท้อนความต้องการและความสนใจวิจัย
ปัญหาและอุปสรรคต่อการสร้างองค์ความรู้	• ภาระงานอาจารย์สูง ทำให้พัฒนางานวิจัยได้จำกัด • ขาดเครือข่ายนักวิจัยที่เป็นรูปธรรม • นักวิจัยรุ่นใหม่และนักศึกษาเข้าถึงทุกระดับชาติได้จำกัด	• งานวิจัยต้องบูรณาการกับบริการวิชาการที่เน้นท้องถิ่นตามนโยบาย • นักวิจัยมีส่วนร่วมจำกัดในการกำหนดกรอบหรือโจทย์วิจัย	• นักวิจัยไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดกรอบหรือโจทย์ • ทุนภายในจำกัดและมีข้อกำหนดด้านเอกสาร • ทุนภายนอกแข่งขันสูงและมีข้อกำหนดเข้มงวด

3. แนวทางการยกระดับระบบบริหารจัดการความรู้และการปรับปรุงโครงสร้างความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทยโดยการมีส่วนร่วมของประชาคมวิชาการ

จากการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยพบว่า แนวทางการยกระดับระบบบริหารจัดการความรู้และโครงสร้างความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทย จำเป็นต้องดำเนินการในลักษณะของ “การปรับโครงสร้างเชิงระบบ” (system-level restructuring) โดยเฉพาะในมิติของเครือข่าย อัตลักษณ์ของศาสตร์ และกลไกการบริหารจัดการความรู้ ดังนี้

3.1 กลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัย ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า แนวทางการยกระดับระบบความรู้ในกลุ่มมหาวิทยาลัยวิจัย สามารถสังเคราะห์ได้เป็น 3 กลไกสำคัญ ดังนี้

1) *การพัฒนาแพลตฟอร์มกลางเพื่อเชื่อมโยงเครือข่ายวิจัย* ผู้ให้ข้อมูลมีความเห็นสอดคล้องกันถึงความจำเป็นของการพัฒนา “แพลตฟอร์มกลาง” ที่ทำหน้าที่เป็นฐานข้อมูลของนักวิจัย ความเชี่ยวชาญ และผลงานวิจัยในสาขานิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชน โดยแพลตฟอร์มดังกล่าวควรเปิดให้เข้าถึงได้ทั้งภายในและข้ามสาขาวิชา เพื่อสนับสนุนการสร้างเครือข่ายวิจัยและการบูรณาการองค์ความรู้ในระดับประเทศ ทั้งนี้ในเชิงระบบ แพลตฟอร์มดังกล่าวจะทำหน้าที่เป็น “โครงสร้างเชื่อมโยง (connecting infrastructure)” ที่ช่วยลดการพึ่งพาความสัมพันธ์ส่วนบุคคล และเพิ่มประสิทธิภาพของระบบนิเวศความรู้

2) *การยกระดับสถานะของนิเทศศาสตร์ในฐานะวิทยวินัย* ผลการศึกษาพบว่า หนึ่งในข้อจำกัดสำคัญของระบบความรู้คือ การที่นิเทศศาสตร์มักถูกมองเป็นเพียงศาสตร์สนับสนุนในงานวิจัยแบบสหสาขา มากกว่าการเป็นศาสตร์หลักในการกำหนดโจทย์วิจัย ดังนั้น การยกระดับศาสตร์นิเทศศาสตร์ให้มีสถานะเป็น “วิทยวินัย (academic discipline)” ที่มีอัตลักษณ์และคุณภาพการเชิงวิชาการที่ชัดเจน จึงเป็นกลไกสำคัญในการเพิ่มอำนาจในการกำหนดวาระการวิจัย (research agenda setting) และการเข้าถึงแหล่งทุนในระดับชาติ

3) *การพัฒนาระบบการบริหารจัดการวิจัย* ข้อเสนอสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การพัฒนาระบบบริหารจัดการความรู้ (Knowledge Management System) ที่สามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษาในระดับประเทศ โดยอาจอยู่ภายใต้กลไกของ อววน. หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ การยกระดับดังกล่าวจำเป็นต้องเชื่อมโยงศาสตร์นิเทศศาสตร์เข้ากับ “ประเด็นทางสังคมระดับมหภาค” ที่มีความร่วมสมัยและมีผลกระทบในระยะยาว เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่มีนัยสำคัญทั้งในเชิงวิชาการและเชิงนโยบาย

3.2 กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า แนวทางการยกระดับระบบบริหารจัดการความรู้ในกลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏจำเป็นต้องมุ่งเน้นการปรับโครงสร้างเชิงนโยบายและกลไกสนับสนุนการวิจัยให้สอดคล้องกับบริบทของสถาบัน โดยสามารถสังเคราะห์เป็น 3 กลไกสำคัญ ดังนี้

1) *การกำหนดนโยบายแหล่งทุนที่สอดคล้องกับบริบทของราชภัฏ* ผู้ให้ข้อมูลเห็นตรงกันว่า ระบบแหล่งทุนในปัจจุบันยังไม่สะท้อนบริบทของมหาวิทยาลัยราชภัฏอย่างเพียงพอ ดังนั้น ควรมีการกำหนดยุทธศาสตร์ด้านการสื่อสารให้เป็น “สาขาเป้าหมาย” ในการจัดสรรทุนวิจัย และควรแยกกรอบโจทย์การวิจัยสำหรับกลุ่มราชภัฏออกจากสถาบันประเภทอื่นอย่างชัดเจน ทั้งนี้ในเชิงระบบ แนวทางดังกล่าวจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทุน และเปิดโอกาสให้การวิจัยด้านนิเทศศาสตร์สามารถพัฒนาองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงกับบริบทพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2) *การพัฒนาระบบสนับสนุนและศักยภาพนักวิจัย* ทั้งนี้การพัฒนาศักยภาพนักวิจัยเป็นกลไกสำคัญในการยกระดับระบบความรู้ โดยเฉพาะการสร้าง “ระบบสนับสนุนเชิงรุก” เช่น การจัดคลินิกวิจัย การสร้างแรงจูงใจในการทำวิจัย การเปิดโอกาสให้นักวิจัยรุ่นใหม่มีส่วนร่วม และการสนับสนุนด้านเวลาและงบประมาณอย่างต่อเนื่อง กลไกดังกล่าวจะช่วยเพิ่มขีดความสามารถของนักวิจัยในการพัฒนาโครงการวิจัย และลดข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่เกิดจากภาระงานและทรัพยากรที่จำกัด

3) การปรับปรุงกระบวนการบริหารจัดการทุนวิจัย อีกหนึ่งข้อเสนอสำคัญคือ การปรับปรุงกระบวนการบริหารจัดการทุนวิจัยให้มีความยืดหยุ่นและเหมาะสมกับบริบทของสถาบัน โดยเฉพาะการลดความซับซ้อนของขั้นตอนการขอทุน การปรับระบบเบิกจ่ายให้สอดคล้องกับการดำเนินงานจริง และการให้ข้อมูลสะท้อนกลับ (feedback) ต่อผู้ขอทุน ในเชิงของระบบการบริหารจัดการทุนวิจัยการปรับปรุงดังกล่าวจะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากแหล่งทุน รวมถึงสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของนักวิจัยในระยะยาว

3.3 กลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชน ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า แนวทางการยกระดับระบบบริหารจัดการความรู้ในกลุ่มมหาวิทยาลัยเอกชนจำเป็นต้องมุ่งเน้นการปรับโครงสร้างเชิงนโยบายและกลไกการสนับสนุนที่เชื่อมโยงกับบริบทของการแข่งขันทางการศึกษาและข้อกำหนดเชิงกฎระเบียบ โดยสามารถสังเคราะห์เป็น 3 กลไกสำคัญ ดังนี้

1) การปฏิรูปโครงสร้างการบริหารจัดการหลักสูตร ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า “หลักสูตร” เป็นกลไกสำคัญในการกำหนดทิศทางขององค์ความรู้ อย่างไรก็ตาม ระบบการพัฒนาและปรับปรุงหลักสูตรในปัจจุบันยังถูกกำกับด้วยเกณฑ์มาตรฐานจากหน่วยงานกำกับดูแลในระดับสูง ซึ่งส่งผลให้การออกแบบหลักสูตรมีข้อจำกัดด้านความยืดหยุ่น และไม่สามารถตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีและบริบทได้อย่างทันทั่วถึง

ดังนั้น การปฏิรูปโครงสร้างการบริหารจัดการหลักสูตรให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น และเปิดพื้นที่ให้เกิดการออกแบบหลักสูตรเชิงนวัตกรรม จึงเป็นกลไกสำคัญในการยกระดับการผลิตองค์ความรู้ในระยะยาว

2) การขยายโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทุนวิจัย ผลการศึกษาพบว่า ระบบแหล่งทุนวิจัยในปัจจุบันมีข้อจำกัดทั้งในด้านขอบเขตหัวข้อ เงื่อนไข และการแข่งขัน ส่งผลให้นักวิจัยในมหาวิทยาลัยเอกชน โดยเฉพาะสถาบันขนาดเล็ก มีโอกาสเข้าถึงทุนค่อนข้างจำกัด ดังนั้น ควรมีการพัฒนา “ระบบแหล่งทุนที่เปิดกว้าง” มากขึ้น ทั้งในด้านการกำหนดหัวข้อ การลดเงื่อนไขที่ไม่จำเป็น และการสร้างกลไกสนับสนุนสำหรับสถาบัน

ที่มีข้อจำกัดด้านทรัพยากร เพื่อเพิ่มความเป็นธรรมและโอกาสในการพัฒนาองค์ความรู้ในระบบ

3) การพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือและสถาบันวิจัยต้นแบบ โดยมีแนวทางสำคัญคือ การส่งเสริมความร่วมมือระหว่างสถาบัน โดยเฉพาะการพัฒนา “สถาบันวิจัยต้นแบบ” ในมหาวิทยาลัยขนาดใหญ่ เพื่อทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ทักษะการวิจัย และการพัฒนาโจทย์วิจัยให้กับมหาวิทยาลัยเอกชนอื่น ๆ ทั้งในส่วนกลางและภูมิภาค กลไกดังกล่าวจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำด้านศักยภาพการวิจัย และสนับสนุนการพัฒนานักวิจัยรุ่นใหม่ให้สามารถดำเนินงานวิจัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ

โดยภาพรวม แนวทางการยกระดับระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทยสะท้อนให้เห็นว่า ระบบความรู้ในปัจจุบันมีลักษณะ “แตกต่างเชิงโครงสร้างตามประเภทของสถาบัน” และยังคงกลไกการเชื่อมโยงในระดับระบบ ส่งผลให้การพัฒนาองค์ความรู้เป็นไปอย่างกระจัดกระจายและไม่เป็นเอกภาพ

ดังนั้น การยกระดับระบบความรู้ในระดับประเทศจำเป็นต้องปรับจาก “ระบบที่ขับเคลื่อนโดยบริบทของสถาบันแต่ละประเภท” ไปสู่ “ระบบที่มีการบูรณาการและเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ” โดยอาศัยการออกแบบโครงสร้างสนับสนุนที่เอื้อต่อความหลากหลายของสถาบัน ทั้งในด้านแหล่งทุน ระบบสนับสนุน เครือข่ายวิจัย และกลไกการบริหารจัดการความรู้ เพื่อให้สามารถสร้างองค์ความรู้ที่มีคุณภาพ เชื่อมโยง และตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมในระดับประเทศและระดับสากลได้อย่างยั่งยืน

อภิปรายผล

1. สถานะและปัญหาของโครงสร้างความรู้ ระบบนิเวศความรู้ และระบบบริหารจัดการความรู้

ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนาองค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในระดับอุดมศึกษาของประเทศไทย มีได้ขับเคลื่อนโดยศักยภาพของนักวิจัยเพียงลำพัง หากแต่ดำเนินไปภายใต้เงื่อนไขเชิง

โครงสร้างที่ประกอบด้วยนโยบายของรัฐ ทิศทางของสถาบัน แหล่งทุน งบประมาณ และการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี ซึ่งร่วมกันกำหนดทิศทางและขอบเขตของการผลิตองค์ความรู้

ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว มหาวิทยาลัยทั้งสามกลุ่มมีความแตกต่างอย่างชัดเจนในด้านโครงสร้างความรู้ ระบบนิเวศความรู้ และทิศทางการวิจัย สะท้อนบทบาทของโครงสร้างสถาบันที่มีต่อรูปแบบการผลิตองค์ความรู้ อย่างไรก็ตาม ทุกกลุ่มมีแนวโน้มร่วมสำคัญ คือ การเผยแพร่ผลงานส่วนใหญ่ยังอยู่ในวารสารหรือเวทีวิชาการระดับประเทศ ขณะที่การตีพิมพ์ในวารสารระดับนานาชาติมีสัดส่วนค่อนข้างต่ำ โดยเฉพาะผลงานของนิสิต/นักศึกษาที่ไม่พบการตีพิมพ์ในวารสารระดับนานาชาติในช่วงเวลาที่ศึกษา

ความแตกต่างดังกล่าวมิได้เป็นเพียงความหลากหลายของบริบท หากแต่สะท้อน “ความเหลื่อมล้ำของระบบความรู้” ระหว่างกลุ่มสถาบัน โดยมหาวิทยาลัยวิจัยมีความได้เปรียบด้านทรัพยากรและโครงสร้างสนับสนุน ขณะที่มหาวิทยาลัยราชภัฏและมหาวิทยาลัยเอกชนเผชิญข้อจำกัดเชิงนโยบายและทรัพยากร ส่งผลให้โอกาสในการพัฒนาองค์ความรู้และการเข้าสู่เวทีนานาชาติมีความไม่เท่าเทียมกันอย่างน้อยสำคัญ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสามารถอธิบายได้ผ่านกรอบแนวคิด Structuration ซึ่งชี้ให้เห็นว่า โครงสร้าง เช่น นโยบาย แหล่งทุน และระบบสนับสนุน มิได้เป็นเพียงปัจจัยภายนอก หากทำหน้าที่ทั้งเอื้อและจำกัดการกระทำของนักวิจัยและสถาบัน ส่งผลให้การผลิตองค์ความรู้มีแนวโน้มสัมพันธ์กับเงื่อนไขและข้อจำกัดของระบบ ในขณะเดียวกัน มุมมองเศรษฐศาสตร์การเมืองของการสื่อสารช่วยอธิบายว่า การจัดสรรทรัพยากรและโครงสร้างของแหล่งทุนมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดวาระการวิจัย รวมถึงการกำหนดว่าประเด็นหรือรูปแบบความรู้ใดมีโอกาสได้รับการสนับสนุนมากน้อยเพียงใด

สัดส่วนการตีพิมพ์ในวารสารระดับนานาชาติที่อยู่ในระดับต่ำจึงไม่ควรถูกอธิบายว่าเป็นข้อจำกัดของนักวิจัยรายบุคคลเพียงอย่างเดียว หากอาจสะท้อนข้อจำกัดของระบบสนับสนุนการวิจัย การพัฒนาบทความภาษาอังกฤษ เครือข่าย

วิชาการ และกลไกผลักดันผลงานสู่เวทีนานาชาติ ซึ่งยังต้องได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนั้น ยังพบ “ช่องว่างเชิงระบบ” ที่สำคัญ ได้แก่ การขาดเครือข่ายวิจัยที่เป็นทางการ ระบบสนับสนุนที่ไม่เชิงกลยุทธ์ และความไม่สมดุลของแหล่งทุน ซึ่งส่งผลให้ระบบความรู้มีลักษณะกระจุกกระจายและขาดการบูรณาการ ขณะเดียวกัน ยังปรากฏช่องว่างระหว่างการผลิตองค์ความรู้กับการนำไปใช้ประโยชน์ โดยยังไม่มีกลไกที่ชัดเจนในการเชื่อมโยงงานวิจัยสู่การกำหนดนโยบายหรือการแก้ปัญหาสังคมอย่างเป็นระบบ แม้จะพบการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ในบางบริบท โดยเฉพาะการทำงานร่วมกับชุมชนของมหาวิทยาลัยราชภัฏ และความร่วมมือกับองค์กรภาคเอกชนหรือภาควิชาชีพของมหาวิทยาลัยวิจัย แต่การใช้ประโยชน์ดังกล่าวยังมีลักษณะเฉพาะพื้นที่ เฉพาะองค์กร หรือพึ่งพาเครือข่ายส่วนบุคคลเป็นสำคัญ จึงยังปรากฏช่องว่างระหว่างการผลิตองค์ความรู้ การเผยแพร่ และการเชื่อมโยงสู่การกำหนดนโยบายหรือการแก้ปัญหาสังคมอย่างเป็นระบบ

2. ทิศทางและความหลากหลายขององค์ความรู้ในบริบทสถาบันและแนวโน้มการศึกษาระดับสากล

ในเชิงโครงสร้างขององค์ความรู้ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ทิศทางการวิจัยด้านการสื่อสารการตลาด การโฆษณา และการประชาสัมพันธ์ที่พบในสัดส่วนสูง โดยเฉพาะในบางกลุ่มสถาบัน สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างการผลิตองค์ความรู้กับแรงจูงใจเชิงเศรษฐกิจ ความต้องการของตลาดแรงงาน ความนิยมของหลักสูตร และศักยภาพในการประกอบอาชีพของผู้เรียน มากกว่าจะหมายถึงการครอบงำองค์ความรู้ของศาสตร์โดยตรง อย่างไรก็ตาม ระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ควรมีกลไกสนับสนุนให้เกิดความสมดุลระหว่างงานวิจัยที่ตอบสนองต่อภาครัฐกิจและตลาด กับงานวิจัยด้านปัญหาสาธารณะ วัฒนธรรม การเมือง และการพัฒนาสังคม เพื่อให้ความหลากหลายของสาขาย่อยสามารถต่อยอดเป็นความเข้มแข็งของศาสตร์โดยรวมได้

ผลการศึกษายังสะท้อนความแตกต่างของทิศทางองค์ความรู้ตามบริบทสถาบัน โดยมหาวิทยาลัยราชภัฏมียุทธศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา การสื่อสารสุขภาพ การวิพากษ์สื่อและวัฒนธรรมศึกษา รวมถึงประเด็นที่สัมพันธ์กับบริบทชุมชนและพื้นที่ ขณะที่มหาวิทยาลัยเอกชนมีแนวโน้มงานด้านวารสารศาสตร์ การสื่อสารการตลาด และสื่อบันเทิง ส่วนมหาวิทยาลัยวิจัยมีการกระจายตัวของประเด็นวิจัยค่อนข้างหลากหลาย โดยครอบคลุมทั้งการเรียนรู้ การประมวลข้อมูล พฤติกรรมผู้บริโภค และประเด็นทางสังคมร่วมสมัย ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนว่า พันธกิจของสถาบัน แหล่งทุน ทรัพยากร และบริบทการผลิตบัณฑิต มีความสัมพันธ์กับการกำหนดวาระการวิจัยและทิศทางการผลิตองค์ความรู้

นอกจากนี้ อิทธิพลของระบบทุนนิยมยังมีบทบาทอย่างมีนัยสำคัญในการกำหนด “คุณค่า” ขององค์ความรู้ในสาขานี้ โดยองค์ความรู้ที่สามารถเชื่อมโยงกับอุตสาหกรรม และการสร้างรายได้มีแนวโน้มได้รับความสำคัญมากกว่า ขณะที่องค์ความรู้เชิงวิพากษ์กลับมีพื้นที่จำกัดในระบบการวิจัย ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การให้คุณค่ากับองค์ความรู้ได้ขึ้นอยู่กับมิติทางวิชาการเพียงอย่างเดียว หากแต่ถูกกำหนดผ่านกลไกของตลาดและอำนาจเชิงโครงสร้างอย่างชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับข้อวิพากษ์ของ Christian Fuchs (2017) ที่ชี้ให้เห็นว่า การวิจัยด้านสื่อและการสื่อสารในยุคดิจิทัลมีแนวโน้มถูกกำหนดโดยอำนาจของแพลตฟอร์มและตรรกะของข้อมูลขนาดใหญ่ ซึ่งสะท้อนความเชื่อมโยงกับโครงสร้างของทุนนิยมดิจิทัล

ขณะเดียวกัน ความเป็นสหวิทยาการของนิเทศศาสตร์ แม้จะเป็นจุดแข็งในแง่ของการบูรณาการองค์ความรู้ แต่กลับก่อให้เกิดข้อจำกัดในเชิงอำนาจทางวิชาการ โดยเฉพาะในบริบทของงานวิจัยข้ามสาขา ซึ่งสาขาที่มีฐานทฤษฎีและระเบียบวิธีที่เข้มแข็งกว่ามักมีบทบาทเป็นผู้นำในการกำหนดโจทย์และออกแบบการวิจัย ส่งผลให้นิเทศศาสตร์อยู่ในสถานะของ “ศาสตร์รอง” มากกว่าการเป็นผู้กำหนดทิศทางองค์ความรู้

ในมิติความสัมพันธ์ระหว่างทิศทางองค์ความรู้ของไทย กับแนวโน้มการศึกษาการสื่อสารในระดับสากล เมื่อเปรียบเทียบ

กับแนวโน้มการศึกษาการสื่อสารในระดับสากล พบว่าทิศทางองค์ความรู้ของไทยมีความสอดคล้องในประเด็นสำคัญ คือ ความหลากหลายของหัวข้อวิจัยและความเป็นสหวิทยาการของศาสตร์ การสื่อสาร งานของ Günther และ Domahidi (2017) รวมถึง Chan และ Grill (2020) สะท้อนว่าการศึกษาการสื่อสารในระดับสากลขยายตัวไปสู่ประเด็นสื่อดิจิทัล พฤติกรรมการใช้สื่อ ผลกระทบของสื่อ การสื่อสารเฉพาะด้าน และการบูรณาการกับศาสตร์อื่น ขณะที่ผลการศึกษานี้พบว่ามหาวิทยาลัยวิจัยของไทยให้ความสำคัญกับประเด็นการเรียนรู้ การประมวลข้อมูล และพฤติกรรมกับสื่อ ส่วนมหาวิทยาลัยราชภัฏมีงานด้านการสื่อสารสุขภาพ การสื่อสารเพื่อการพัฒนา และการวิพากษ์สื่อและวัฒนธรรม ขณะที่มหาวิทยาลัยเอกชนมีงานด้านวารสารศาสตร์ การสื่อสารการตลาด และสื่อบันเทิง ซึ่งสะท้อนว่าการผลิตองค์ความรู้ของไทยเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงของสื่อและความต้องการของสังคมในหลายมิติ

อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างสำคัญคือ ทิศทางงานวิจัยไทยมีลักษณะสัมพันธ์กับพันธกิจ ทรัพยากร และบริบทการผลิตบัณฑิตของแต่ละประเภทสถาบันอย่างเด่นชัด กล่าวคือ มหาวิทยาลัยราชภัฏมีแนวโน้มเชื่อมโยงงานวิจัยกับการพัฒนาชุมชนและพื้นที่ ขณะที่มหาวิทยาลัยเอกชนมีทิศทางที่สัมพันธ์กับอุตสาหกรรมสื่อ ตลาดแรงงาน และความนิยมของหลักสูตร ส่วนมหาวิทยาลัยวิจัยมีความหลากหลายของประเด็นมากกว่าและมีพื้นที่สำหรับการศึกษาพฤติกรรมผู้บริโภคและประเด็นเชิงทฤษฎีมากขึ้น ความแตกต่างดังกล่าวมิได้หมายถึงการแยกขาดขององค์ความรู้ไทยจากแนวโน้มสากล หากสะท้อนว่าโครงสร้างสถาบันและระบบทุนมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดวาระการวิจัย ดังนั้น ความท้าทายของระบบความรู้ไทย จึงไม่ใช่การทำให้ทุกสถาบันศึกษาหัวข้อเดียวกัน แต่เป็นการสร้างกลไกเชื่อมโยงความหลากหลายของงานวิจัยให้สะสมและต่อยอดเป็นวาระความรู้ร่วมของศาสตร์ในระดับประเทศได้

3. การเสริมสร้างความเข้มแข็งของนิเทศศาสตร์ในฐานะวิทยานิยมและนโยบาย

ด้วยเหตุนี้ ข้อเสนอให้มีการยกระดับนิเทศศาสตร์ในฐานะวิทยานิยม (academic discipline) จึงมิใช่เพียงการเพิ่มปริมาณงานวิจัยหรือการพัฒนาหลักสูตร หากแต่เป็นการเสริมสร้าง “ความเข้มแข็งเชิงโครงสร้างของศาสตร์” ทั้งในด้านการพัฒนารอบแนวคิด ทฤษฎี และระเบียบวิธีวิจัยที่มีลักษณะเฉพาะ รวมถึงการสร้างอัตลักษณ์ขององค์ความรู้ที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางการสื่อสารได้อย่างลุ่มลึกและแตกต่างจากศาสตร์อื่น

เมื่อพิจารณาร่วมกับบรรณกรรมเกี่ยวกับการก่อรูปของศาสตร์การสื่อสารในบริบทสากล ข้อค้นพบของการศึกษานี้ชี้ว่า ความเป็นสหวิทยาการของนิเทศศาสตร์ไทยมิใช่ข้อจำกัดโดยตัวมันเอง หากปัญหาสำคัญอยู่ที่การขาดกลไกเชื่อมโยงความหลากหลายของประเด็นวิจัย สาขาย่อย และพันธกิจของสถาบันให้สะสมเป็นแกนกลางขององค์ความรู้ร่วมกัน ความเข้มแข็งของนิเทศศาสตร์จึงไม่จำเป็นต้องเกิดจากการกำหนดพรมแดนของศาสตร์อย่างตายตัว แต่ควรเกิดจากการมีคำถามหลักและกรอบอธิบายร่วมที่ทำให้ศาสตร์สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อ เทคโนโลยี ความหมาย อำนาจ วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้อย่างมีลักษณะเฉพาะ

ในบริบทประเทศไทย การสร้างแกนกลางดังกล่าวควรดำเนินควบคู่กับการพัฒนาโครงสร้างสนับสนุนทางวิชาการ เช่น เครือข่ายวิจัยข้ามสถาบัน ฐานข้อมูลนักวิจัย กลไกทุนวิจัย และระบบเชื่อมโยงงานวิจัยกับการใช้ประโยชน์ในระดับสังคมและนโยบาย เพื่อทำให้ความหลากหลายของมหาวิทยาลัยวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ และมหาวิทยาลัยเอกชน ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างแยกส่วน แต่สามารถต่อยอดเป็นพลังร่วมของระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ในระดับประเทศได้

ในขณะเดียวกัน ความเข้มแข็งของวิทยานิยมจะช่วยเพิ่มศักยภาพของนิเทศศาสตร์ในการกำหนดวาระการวิจัยและมีบทบาทนำในงานวิจัยข้ามสาขา ตลอดจนยกระดับคุณภาพขององค์ความรู้ในระดับนานาชาติ ทั้งในด้านการตีพิมพ์ การ

สร้างเครือข่ายวิชาการ และการมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางองค์ความรู้ในระดับโลก ทั้งนี้ ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของ Christian Fuchs และ Jack Linchuan Qiu (2018) ที่ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของสาขาการสื่อสารซึ่งเชื่อมโยงกับพัฒนาการของเทคโนโลยีดิจิทัล โครงสร้างสถาบัน และบริบททางสังคมร่วมสมัย

ในเชิงนโยบาย การพัฒนาระบบความรู้จำเป็นต้องเปิดพื้นที่ให้ประชาคมวิชาการมีส่วนร่วมในการกำหนดโจทย์วิจัย ควบคู่กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของความรู้ เช่น ฐานข้อมูลนักวิจัย แพลตฟอร์มเครือข่ายระดับชาติ และกลไกความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ และมหาวิทยาลัยเอกชน เพื่อเชื่อมโยงองค์ความรู้ที่กระจัดกระจายให้เป็นระบบที่มีความเข้มแข็ง

โดยสรุปแล้ว ผลการวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า ระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทยมีลักษณะ “กระจัดกระจายและถูกกำหนดโดยเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง” ทั้งในด้านแหล่งทุน ระบบสนับสนุน เครือข่ายวิชาการ และบริบทของสถาบันอุดมศึกษา ส่งผลให้การผลิตองค์ความรู้มีความแตกต่างและไม่เป็นเอกภาพ รวมถึงมีข้อจำกัดในการพัฒนาไปสู่ระดับสากล ทั้งในเชิงการตีพิมพ์ การกำหนดวาระวิจัย และการสร้างอิทธิพลทางวิชาการ ข้อค้นพบสำคัญของงานวิจัยนี้คือ การพัฒนาองค์ความรู้มิได้ขึ้นอยู่กับศักยภาพของนักวิจัยเพียงอย่างเดียว หากแต่ขึ้นอยู่กับ “โครงสร้างของระบบความรู้” ที่เอื้อหรือจำกัดการผลิตและการใช้ประโยชน์ของความรู้ในภาพรวม ดังนั้น การยกระดับศาสตร์ด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนในประเทศไทยจำเป็นต้องปรับจากระบบที่ขับเคลื่อนโดยบริบทของสถาบันแต่ละประเภท ไปสู่ระบบที่มีการบูรณาการเชื่อมโยง และออกแบบกลไกสนับสนุนในระดับประเทศอย่างเป็นระบบ เพื่อให้สามารถสร้างองค์ความรู้ที่มีคุณภาพ มีอัตลักษณ์ทางวิทยานิยม และมีศักยภาพในการเชื่อมโยงกับสังคมและเวทีวิชาการระดับสากลได้อย่างยั่งยืน

ข้อจำกัดของการศึกษา

งานวิจัยนี้มีข้อจำกัดด้านขอบเขตและระยะเวลา โดยไม่สามารถครอบคลุมปัจจัยเชิงโครงสร้างทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบความรู้ได้อย่างครบถ้วน เช่น ระบบการพัฒนาอาจารย์ การเชื่อมโยงกับภาคอุตสาหกรรม เครือข่ายวิชาการระดับนานาชาติ และปัจจัยด้านวัฒนธรรมองค์กร ซึ่งเป็นประเด็นที่ควรได้รับการศึกษาเพิ่มเติมในอนาคต

นอกจากนี้ ข้อค้นพบจากการวิเคราะห์เอกสารในงานวิจัยนี้สะท้อนสถานการณ์การผลิตผลงานวิจัยในช่วง พ.ศ. 2561–2563 จึงไม่ควรถูกตีความว่าเป็นภาพแทนสถานการณ์ของนิเวศสื่อและเทคโนโลยีการสื่อสารในปัจจุบันทั้งหมด อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษายังคงมีคุณค่าในฐานะภาพสะท้อนของเงื่อนไขเชิงโครงสร้างของระบบความรู้ ได้แก่ ความแตกต่างของพันธกิจสถาบัน ระบบทุน รูปแบบการเผยแพร่และความเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตกับผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ซึ่งเป็นฐานสำคัญต่อการทำความเข้าใจการพัฒนาระบบความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ในระยะต่อมา

ข้อเสนอเชิงนโยบาย

1. การพัฒนาแพลตฟอร์มกลางด้านองค์ความรู้การสื่อสารระดับชาติ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจัดตั้งแพลตฟอร์มกลางเพื่อรวบรวมข้อมูลนักวิจัย ความเชี่ยวชาญ ผลงานวิจัย แหล่งทุน และโจทย์วิจัยด้านนิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชน ให้เป็นโครงสร้างพื้นฐานด้านความรู้ที่ทุกสถาบันเข้าถึงและใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ แพลตฟอร์มดังกล่าวควรทำหน้าที่เชื่อมโยงนักวิจัย เครือข่ายวิชาการ แหล่งทุน และผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ไม่ใช่เป็นเพียงฐานข้อมูลผลงาน

การดำเนินงานควรอาศัยความร่วมมือระหว่างหน่วยงานด้าน อววน. สมาคมหรือเครือข่ายวิชาการ และ

สถาบันอุดมศึกษาทั้งมหาวิทยาลัยวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ และมหาวิทยาลัยเอกชน เพื่อช่วยลดความกระจุกกระจายของระบบความรู้ ลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากร และสนับสนุนการวิจัยร่วม การเผยแพร่ข้อเสนอเชิงนโยบาย และการนำองค์ความรู้ไปใช้ประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม

2. การปฏิรูปกลไกการให้ทุนวิจัยให้สอดคล้องกับลักษณะของศาสตร์การสื่อสาร หน่วยบริหารทุนควรออกแบบทุนวิจัยเฉพาะด้านการสื่อสาร เปิดโอกาสให้นักวิจัยมีส่วนร่วมในการกำหนดโจทย์ และปรับขั้นตอนการขอทุนให้มีความยืดหยุ่นและเข้าถึงได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะสำหรับสถาบันที่มีข้อจำกัดด้านทรัพยากร

3. การพัฒนาศักยภาพนักวิจัยและระบบสนับสนุนเชิงรุกในสถาบันอุดมศึกษา สถาบันอุดมศึกษาที่มีการจัดการเรียนการสอนด้านนิเทศศาสตร์ควรจัดระบบสนับสนุนการวิจัยที่ครอบคลุมตั้งแต่การพัฒนาโจทย์วิจัย การเขียนข้อเสนอ การสนับสนุนด้านภาษา และการตีพิมพ์ในระดับนานาชาติ พร้อมทั้งปรับภาระงานของอาจารย์ให้เอื้อต่อการทำวิจัยมากขึ้น

4. การกำหนดยุทธศาสตร์ด้านนิเทศศาสตร์ให้เป็นหนึ่งในสาขาสำคัญของระบบวิจัยระดับชาติ โดยสนับสนุนการพัฒนาทฤษฎี องค์ความรู้ และระเบียบวิธีที่เป็นอัตลักษณ์ของศาสตร์ เพื่อเพิ่มบทบาทในการกำหนดวาระการวิจัยและลดการพึ่งพิงศาสตร์อื่น

5. การสร้างกลไกเชื่อมโยงงานวิจัยกับการใช้ประโยชน์เชิงนโยบายและสังคม ควรพัฒนากลไกเชื่อมโยงงานวิจัยกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชน เช่น การจัดทำ policy brief และการตั้งหน่วยงานตัวกลาง เพื่อให้ผลงานวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเป็นรูปธรรม

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. (ม.ป.ป.). *สถาบันอุดมศึกษา*. <http://www.mua.go.th/university-2.html>

ภาษาอังกฤษ

Chan, C.-h., & Grill, C. (2020). The Highs in Communication Research: Research Topics with High Supply, High Popularity, and High Prestige in High-Impact Journals. *Communication Research*, 49(5), 599-626.

Comer, J. (2019). Origins and transformations: Histories of communication study. *Media, Culture & Society*, 41(5), 727-737.

Craig, R. T. (1999). Communication theory as a field. *Communication Theory*, 9(2), 119-161.

Fuchs, C. (2017). From digital positivism and administrative big data analytics towards critical digital and social media research!. *European Journal of Communication*, 32(1), 37-49.

Fuchs, C., & Qiu, J. L. (2018). Ferments in the Field: Introductory Reflections on the Past, Present and Future of Communication Studies. *Journal of Communication*, 68(2), 219-232.

Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press

Günther, E., & Domahidi, E. (2017). What Communication Scholars Write About: An Analysis of 80 Years of Research in High-Impact Journals. *International Journal of Communication*, 11(2017), 3051-3071.

Kane, O. (2016). Communication studies, disciplination and the ontological stakes of interdisciplinarity: A critical review. *Communication & Society*, 29(3), 87-102.

Leydesdorff, L., & Probst, C. (2009). The delineation of an interdisciplinary specialty in terms of a journal set: The case of communication studies. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60(8), 1709-1718.

Mosco, V. (2015). *The political economy of communication: A living tradition*. In L. A. Alborno (Ed.), *Power, media, culture: A critical view from the political economy of communication* (pp. 35-57). Palgrave Macmillan.

Park, H. W., & Leydesdorff, L. (2009). Knowledge linkage structures in communication studies using citation analysis among communication journals. *Scientometrics*, 81(1), 157-175.